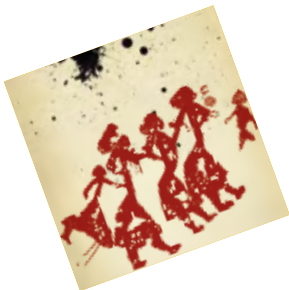

caroig • 24

ietec

instituto de estudios
territoriales el caroig

desembre 2025

Mural del pasaje El Cantón

Editorial

Ruralitzant la vida, les institucions...

Aquesta editorial te dues parts. La primera és un **record i commemoració d'un homenot: Joseph Gulsoy**, ha estat una gran pèrdua per a totes nosaltres, no sols les gents de l' **IETEC** sinó també per a totes aquelles persones, entitats, institucions... que tenim interès legítim i real amb el valencià i les seues variants que tan magníficament recull, actualitza i renova l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, única institució a la qual reconeixem i amb la que històricament i cultural hem col·laborat amb fermesa. Nosaltres, la gent de l'**IETEC**, estem molt orgullosos i agraïdes i desmesuradament felices que Joseph Gulsoy, membre de l'IETEC, haja enllestit aquest magnífic treball de recerca, indagació i reflexió, de compilació, etc. i haja bastit aquesta enorme aportació, no sols al nostre territori, sinó al conjunt de les llengües de frontera imbricades en el valencià-català que és *El 'Vocabulario de Enguera y de la Canal de Navarrés'*.

Vàrem conèixer Joseph Gulsoy fa molts anys, quan va vindre a Énguera a investigar la *parla* i a visitar a Jaime Barberán Juan que ens el va presentar i prompte va sorgir una relació que, al llarg del temps, aniria consolidant-se i també una passió compartida: el *parlar viu* de

les terres de la Canal de Navarrés i el seu ancoratge cultural, territorial, sociopolític... contra el vell i nou colonialisme neoliberal i cultural, reaccionari i alhora elitista.

Finalment, sentim dolorosament la seua pèrdua i considerem que romandrà al cel dels seus avantpassats, però el seu esperit, la seua passió, el seu treball, el seu compromís, la seua complicitat... ens acompanyarà perennement i la farem nostra.

La segona part és emmarcar **el nucli de les nostres actuacions: el desenvolupament rural, participatiu i sostenible**, i la gran quantitat d'entrebancs, mancances, dificultats, insuficiències... que impossibiliten l'emergència real –accions vertaderes amb consignacions pressupostàries reals i executables–, malgrat el degoteig d'iniciatives públiques institucionals, bàsicament molts diagnòstics, informes, etc. –hi ha uns quants, per anomenar el penúltim: *La despoblación en la Comunitat Valenciana*, en el qual hi ha una aposta de parcialitat turística fal·laç que neutralitza qualsevol possibilitat socioeconòmica real i, sobretot, una transició ecosocial; a més, d'algunes absències injustificades–. O, en línies generals, propostes com la penúltima ocurrència de la Diputació de València: *'ambaixadors digitals del món rural que*

Edició
Institut d'Estudis Territorials El
Caroig

Editor
pep aparicio guadas

Consell de direcció
Vicent Aparicio Guadas, Juan José
Castellano Castillo, Mariola Aparicio
Cortés i Santiago Ciges Barberán
(administrador web i edició digital)

Consell de redacció i assessorament:
Miguel Albalat Pareja, Gonzalo Almela
Tortosa, Marina Aparicio Barberán,
Mariola Aparicio Cortés, Vicent
Aparicio Guadas, Manolo Aparicio
Navarro (†), Alfredo Barberán Cerdán,
Mercedes Barberán Juan, Teresa
Barberán Juan, Juan José Castellano
Castillo, Miguel Eduardo Castillo
Sarrión, Miguel Jesús Castillo Gómez,
Liduvina Calatayud Cros, Teresa Ciges
Barberán, Ángeles Cortes, Joseph
Gulsoy (†), Toni Guzmán Madrigal,
José Antonio Piqueras Arenas, Victoria
Sanchis Guzmán, Manoli Sanz Gómez,
Vicente Manuel Sanz Gómez (†),
Javi Reig, Francisca Borox López,
Isabel Aparicio Guadas, Maite Mollá
Villaplana, Manoli Mollá Villaplana,
Pepa Tornero Belda, Oscar Martínez
Poquet, Vicent Guijarro Merlos, Pere
Garzón Serrano i Encarna Such
Cardona

Col·laboradors d'aquest número:
José Enrique Gargallo Gil, Paula Ugarte
Lucas, Luís del Romero Renau, Lourdes
Orquín Vera y Liduvina Calatayud
Cros, Manuela Mollá Villaplana, Irene
Navarro, Andrea Barberán Rodríguez,
Coceder

Correcció i traducció:
IETEC el Caroig

Disseny i maquetació: gap

Il·lustracions:
Lourdes Orquín Vera

ISSN: 2386-2963
Dipòsit legal: V-1641-2014

Redacció, secretaria i administració:
Plaça de la Comunitat Valenciana s/n
46 810 Énguera

ietecelcaroig@gmail.com
www.ietecelcaroig.org

PVP 5 euros

IETEC no es fa responsable dels
continguts, opinions i/o reflexions dels
articles, investigacions i entrevistes
que es publiquen a la revista
CAROIG; són, les persones autores
que signen aquestes aportacions, les
responsables.

premiarà, en cinc categories, les persones creadores de contingut digital que cada dia promocionen en els seus canals la hostaleria, els productes i la vida rural, les tradicions, les destinacions turístiques i la llengua', però poques accions potents i existents. Aquest és el recolzament de la municipalista Corporació provincial als municipis rurals.

Ocurrències nefastes i continuades mentre els models que funcionen en zones territorials similars a la nostra, com per exemple, el CEDESOR: Centro para el Desarrollo de Sobrarbe y Ribagorza i les seues accions i iniciatives; o l'horitzó d'un present-futur rural viu –Estratègia de Desenvolupament Local Participatiu/Grup d'Acció Local Caroig-Xúquer-Serra Grossa, 2023-2027–, han estat neutralitzats, descartats o exclosos. Aprofundint, d'aquesta manera, en la desertificació i despoblació imposada, tant des de les institucions –locals, mancomunals, provincials...– com d'algunes de les agències i iniciatives socials territorials.

I com senyal podríem assumir el que assevera Joan Borja: '... vaig tindre l'oportunitat de comprovar els resultats d'una aventura econòmica que em va semblar absolutament modelica: la de prestigiar l'activitat agrària i rural a partir de l'èxit de la Denominació d'Origen Montsant i –sobretot– de la Denominació d'Origen Qualificada Priorat. Sembla cosa de no creure, però en tot el Priorat la població no arriba a penes a les 10.000 persones i, tanmateix, el territori es troba exquisidament ordenat, treballat, cuidat, aprofitat, plantat de vinyes. Per què? Perquè el sector vitivinícola és allí perfectament viable i productiu. I per què és viable i productiu? Perquè des de mitjan segle xx s'hi ha generat i s'ha consolidat, partint pràcticament del no-res, una importantíssima indústria del vi (<https://valenciaplaza.com/valenciaplaza/opinion/visca-visca-visca>).

Potser estem a temps... d'aprofitar les dinàmiques del grup d'acció local i aconseguir incrementar la participació de la comunitat rural, de manera estratègica, com a productora de vectors d'accions i iniciatives, de solucions novadores i adaptades a les necessitats i interessos reals de la població i del territori rural del Caroig-Xúquer-serra Grossa, naturalment i ecològica, socioeconòmica, socialment i cooperativa; tot ruralitzant i recamporalitzant les polítiques que afecten al mon rural ●

Ruralizando la vida, las instituciones...

Esta editorial tiene dos partes. La primera es un **recuerdo y conmemoración de un homenot: Joseph Gulsoy**, ha sido una gran pérdida para todas nosotros, no sólo las gentes del IETEC sino también para todas aquellas personas, entidades, instituciones... que tenemos interés legítimo y real con el valenciano y sus variantes que tan magníficamente recoge, actualiza y renueva la Academia Valenciana de la Academia Valenciana, única institución a la cual reconocemos y con la que históricamente y culturalmente hemos colaborado con firmeza. Nosotros, la gente del IETEC, estamos muy orgullosos y agradecidos y desmesuradamente felices de que Joseph Gulsoy, miembro del IETEC, haya terminado este magnífico trabajo de investigación, indagación y reflexión, de compilación, etc. y haya levantado esta enorme aportación, no sólo a nuestro territorio, sino al conjunto de las lenguas de frontera imbricadas en el valenciano-catalán que es *El 'Vocabulario de Enguera y de la Canal de Navarrés'*.

Conocimos a Joseph Gulsoy hace muchos años, cuando vino a Enguera a investigar *la parla* y a visitar a Jaime Barberán Juan que nos lo presentó y pronto surgió una relación que, a lo largo del tiempo, iría consolidándose y también una pasión compartida: *el hablar viu* de las tierras de la Canal de Navarrés y su anclaje cultural, territorial, sociopolítico... contra el viejo y nuevo colonialismo neoliberal y cultural, reaccionario y a la par elitista.

Finalmente, sentimos dolorosamente su pérdida y consideramos que permanecerá en el cielo de sus antepasados, pero su espíritu, su pasión, su trabajo, su compromiso, su complicidad... nos acompañará perennemente y la haremos nuestra.

La segunda parte es enmarcar **el núcleo de nuestras actuaciones: el desarrollo rural, participativo y sostenible**, y la gran cantidad de obstáculos, escaseces, dificultades, insuficiencias... que imposibilitan la emergencia real –acciones verdaderas con consignaciones presupuestarias reales y

Sumari

JOSEPH GULSOY: SAVI MESTRE, HOME GENERÓS I BO.....	3
LA ALEGRÍA COMO DEFENSA DE LA VIDA EN LOS TERRITORIOS RURALES	6
L'ART DE VIURE SENSE GOVERN A LA CANAL DE NAVARRÉS: I SI EL PROBLEMA DE LES ZONES RURALES FORA QUE NO TENEN GOVERN?	9
VIVIR, CREAR Y EDUCAR: UNA CONVERSACIÓN	12
PASCUAL POQUET BERENGUER, EL ALCALDE REPUBLICANO DE BICORP IDENTIFICADO EN LA FOSA 126 DE PATERNA	14
EL MAPA SENTIMENTAL D'UN POETA DE L'HORTA	16
UNITATS FRASEOLÒGIQUES COMPARATIVES EN ELS SAINETS D'ÉNGUERA	18
MANIFIESTO. POR UNA VIVIENDA DIGNA EN EL MEDIO RURAL.....	21

ejecutables—, a pesar del goteo de iniciativas públicas institucionales, básicamente muchos diagnósticos, informes, etc. —hay unos cuantos, para nombrar el penúltimo: *La despoblación en la Comunidad Valenciana*, en el que hay una apuesta de parcialidad turística falaz que neutraliza cualquier posibilidad socioeconómica real y, sobre todo, una transición ecosocial; además de algunas ausencias injustificadas—. O, en líneas generales, propuestas como la penúltima ocurrencia de la Diputació de València: ‘embajadores digitales del mundo rural que premiará, en cinco categorías, a las personas creadoras de contenido digital que cada día promocionan en sus canales la hostelería, los productos y la vida rural, las tradiciones, los destinos turísticos y la lengua’, pero pocas acciones potentes y ciertas. Éste es el apoyo de la *municipalista* Corporación provincial a los municipios rurales.

Ocurrencias nefastas y continuadas mientras los modelos que funcionan en zonas territoriales similares a la nuestra, como, por ejemplo, el *CEDESOR: Centro para el Desarrollo de Sobrarbe y Ribagorza* y sus acciones e iniciativas; o el horizonte de un presente-futuro rural vivo —*Estrategia de Desarrollo Local Participativo/Grupo de Acción Local Caroig-Xúquer-Serra Grossa, 2023-2027*—, han sido neutralizados, descartados o excluidos. Profundizando, así, en la desertificación y despoblación impuesta, tanto desde las instituciones —locales, mancomunales, provinciales...— como de algunas de las agencias e iniciativas sociales territoriales.

Y como señal podríamos asumir lo que asevera Joan Borja: “...tuve la oportunidad de comprobar los resultados de una aventura económica que me pareció absolutamente modélica: la de prestigiar la actividad agraria y rural a partir del éxito de la Denominación de Origen de Montsant y sobre todo. Priorat. Parece algo de no creer, pero en todo el Priorat la población no llega apenas a las 10.000 personas y, sin embargo, el territorio se encuentra exquisitamente ordenado, trabajado, cuidado, aprovechado, plantado de viñedos. ¿Por qué? Porque el sector vitivinícola está allí perfectamente viable y productivo. ¿Y por qué es viable y productivo? Porque desde mediados del siglo xx se ha generado y se ha consolidado, partiendo prácticamente de la nada, una importantísima industria del vino (<https://valenciaplaza.com/valenciaplaza/opinion/visca-visca-visca>).

Quizás estamos a tiempo... de aprovechar las dinámicas del grupo de acción local y conseguir incrementar la participación de la comunidad rural, de manera estratégica, como productora de vectores de acciones e iniciativas, de soluciones novadoras y adaptadas a las necesidades e intereses reales de la población y del territorio rural del Caroig-Xúquer-serra Grossa, natural y ecológicamente, socioeconómica y cooperativamente; ruralizando y recampesinando las políticas que afectan al mundo rural ●

Joseph Gulsoy: savi mestre, home generós i bo

José Enrique Gargallo Gil
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

Com podem explicar que un home centenari, nascut a Ordu (Turquia) el 1925 i traspassat a Aurora (Toronto) el 2025, acabés esdevenint un “valencià” de cor; que fos nomenat faller d'honor del barri de Patraix el 1958 i fill adoptiu d'Énguera el 2013? Com fer entendre al món que un lingüista i filòleg d'origen turcoarmeni i nacionalitat canadenc hagi acabat essent un dels principals estudiosos dels parlars xurros (dels “altres valencians”) i, particularment, de les varietats enguerina i de la Canal de Navarrés? Finalment, com justificar que el monumental *Vocabulario de Enguera y de la Canal de Navarrés* (AVL, 2024) sobre aquestes varietats, associat a la rica *Antología de la literatura enguerina* (IETEC, 2023), esdevingués per al propi autor armeniocanadenc el seu *opus magnum*, l'obra culminant de la seua vida!

Quan, en els darrers cursos de lingüística romànica de la Universitat de Barcelona, he parlat als meus alumnes sobre Joseph Gulsoy, he intentat donar resposta a les preguntes anteriors, i ho he fet tot glossant la seua originalíssima història de vida, realment incomparable: la d'una persona de

gran rellevància acadèmica; deixeble fidel de Joan Coromines, amb qui va col·laborar en grans obres del mestre, com el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (DECat, 1980-2001) o l'*Onomasticon Cataloniae* (OnCat, 1989-1997); orientat a l'espai valencià pel mateix mestre, que li va dirigir la tesi doctoral sobre el *Diccionario valenciano-castellano* del xatívi Manuel Joaquín Sanelo (1760-1827), presentada a Chicago el 1961 i publicada a Castelló el 1964.

És per aquell mateix temps que Gulsoy transcendix la frontera lingüística del valencià amb els parlars veïns castellanoaragonesos d'interior. A l'entrevista que Vicent Garcia Perales li va fer el 16 de febrer de 2006, publicada a *El País* (16/2/2006), Gulsoy es declarava «Tocat pel valencià» (tal com figura al títol de l'entrevista). Però cal dir que aquest amor declarat pel valencià el va fer extensiu als llocs i les parles dels “altres valencians”.

La relació amb determinades parles xurres sembla més puntual, més circumstancial: així, en el cas de Fanzara o en el de la comarca de l'Alt Millars, de la província de Castelló. En canvi, en el d'Énguera i la Canal de Navarrés s'alimenta d'una història d'amor de més de mitja vida, que desemboca en l'obra magna del *Vocabulario* (2024) i l'*Antología* (2023). Miraré d'oferir a continuació diverses pinzellades una mica més concretes sobre la trajectòria de Joseph Gulsoy des de la infantesa i joventut a Turquia, passant per la seua carrera acadèmica a l'Amèrica del Nord, fins a la forja, desenvolupament i compleció de

la seua obra sobre els parlars d'Énguera i la Canal.

Com he indicat al principi, Gulsoy va nèixer a Ordu (Turquia), concretament el 15 d'agost de 1925. Era d'origen armeni i patí la repressió del seu poble per part de Turquia. Son pare, Murat Lütfi Gulsoy, parlava diverses llengües, de manera que el fill Joseph, ja de ben jove, es familiaritzà amb la diversitat lingüística i estudià llengües diverses: armeni, turc, anglès, francès, alemany i esperanto, entre altres. Aquest poliglòtisme, en certa manera equiparable al del seu futur mestre al món universitari nord-americà, Joan Coromines, sens dubte va contribuir a la seua formació de lingüista i romanista. Abans, al país natal, havia cursat estudis d'enginyeria, però amb vint-i-quatre anys, el 1949, es va traslladar al Canadà, on va començar una nova vida.

Cursà llengua i literatura anglesa, francesa i alemanya, així com llengua espanyola, a la University of British Columbia (Vancouver), i posteriorment un Master of Arts en Llengües Romàniques a la Universitat de Toronto. El setembre de 1955, atret pel prestigi de Joan Coromines, que era professor a la Universitat de Chicago des de 1946, es matriculà al programa de doctorat de Filologia Hispànica, dins del Departament de Llengües Romàniques. Vint anys d'edat separaven Gulsoy (1925-

2025) de Coromines (1905-1997), que sens dubte va veure en el jove canadenc un futur i prometedor deixeble. Així, l'inculcà des del primer moment l'estudi de la llengua catalana i l'orientà cap a un tema d'investigació per a la seua tesi doctoral, que es materialitzà en l'edició crítica del *Diccionario valenciano-castellano* de Joaquín Sanelo, com he apuntat adés. El cas és que aquest treball iniciàtic va resultar clau en l'inici de la història d'amor de Gulsoy envers el valencià.

El maig de 1957 viatjà per primera vegada als territoris de parla catalana, on realitzà una estada de mig any, tres mesos a Barcelona i tres al País Valencià. A València visqué la riuada d'octubre de 1957; i també a València va conèixer la seua futura dona, l'alemanya Hildegard Schmid, amb qui tindria tres fills (Andrea, Angela i Chris). Podem interpretar, doncs, que l'enamorament envers la llengua, la terra i la gent que el va acollir, va córrer en paral·lel amb la llavor i la futura germinació de l'amor conjugal i filial.

Pel mateix temps, la seua vida professional s'anava encarrilant i consolidant a l'Amèrica del Nord. Tot seguint el model del seu mestre Coromines, Gulsoy exercí el propi mestratge dins de l'espai acadèmic del Canadà i dels Estats Units: el 1958 esdevingué professor del Department of Spanish and Portuguese a la Universitat de Toronto,

on introduí un curs de llengua catalana i dirigí cinc tesis doctorals sobre el català; fou nomenat catedràtic el 1970; i el 1991, catedràtic emèrit, condició laboral que mantingué fins a la jubilació definitiva el 1997. A més, compaginà la docència amb l'activitat investigadora: així, fou president de la North American Catalan Society (NACS) entre 1980 i 1982. I el seu mestratge es veié reconegut en un volum d'homenatge a la *Catalan Review* (1999).

Ara bé, compaginà el conreu de la catalanística nord-americana, la vida acadèmica a la seu professional canadenca, amb el caliu humà i filològic de la catalanística conreada a casa nostra. Els seus mèrits van ser reconeguts amb distincions diverses; només a tall d'exemple: en 1994 ingressà com a membre corresponent a la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC); i fou nomenat doctor honoris causa per les universitats de Barcelona (1998) i de València (1999).

A la *Introducció* del seu *Vocabulario* (2024: 15), a propòsit de la recomanació que li feu Joan Coromines d'estudiar el dialecte d'Énguera i Anna, i més concretament les sibilants (*s/z*) d'aquestes dues localitats i del poble de Fanzara (l'Alt Millars), Joseph Gulsoy va escriure: «Amb esta finalitat visite Énguera, Anna i Fanzara per primera vegada en 1962, i una altra vegada en

1964» (p. 15). Però, a l'inicial interès per aspectes de fonètica, hi incorpora la descoberta del lèxic arran de conèixer estudiosos locals com Jaime Barberán i José Ciges Pérez, i les respectives obres.

El 1968 publica «L'origen dels parlars d'Énguera i de la Canal de Navarrés» (*Estudis Romànics*, núm. 12, p. 317-338), després reproduït en el mateix *Vocabulario* (p. 33-50). I justament el mateix 1968 acorda amb Manuel Sanchis Guarner, que també s'havia ocupat d'aquesta àrea de frontera, un repartiment temàtic d'aleshores endavant. Tal com escriu Gulsoy al respecte: «ell s'encarregaria de l'estudi fonètic i gramatical, i jo del vocabulari en general» (*Vocabulario*, p. 17). Ara bé, acabada l'arreglaga de materials, l'estiu de 1975 va rebre la invitació de Joan Coromines per col·laborar en la redacció del diccionari etimològic català (*DECat*). No cal dir que va acceptar. I posteriorment encara rebé un nou convit a col·laborar amb un ja octogenari Coromines; ara, en l'elaboració de l'*Onomasticon*, que també va acceptar. Tot plegat el distanciaria forçosament, al llarg del darrer quart de segle xx, de l'objectiu anhelat del propi *Vocabulario*.

Traspasat el mestre Coromines (el 2 de gener de 1997), culminades les seues obres (*DECat*, 1980-2001, *OnCat*, 1989-1997), un octogenari Joseph Gulsoy explicava a Vicent Garcia Perales en l'entrevista, ja esmentada, que aquest li va fer a la Universitat de Toronto: «Mai vaig tenir temps per a acabar el meu estudi dels parlars d'Énguera i la Canal de Navarrés, i sempre surten compromisos. Però hi tornaré abans d'aclucar els ulls». Ell mateix escriuria a la *Introducció* del *Vocabulario*: «L'any 2006, després de trenta-un anys, comence a redactar el text del vocabulari, redacció que continua fins al 2020» (p. 22). I en aquesta darrera etapa de vida resultà determinant l'homenatge que li reté l'Ajuntament d'Énguera el novembre de 2013. Ho observa molt encertadament Garcia Perales a la necrologia redactada per al número 48 (2026) de la revista *Estudis Romànics*: «[l']espenta definitiva vingué, potser, amb l'emotiu homenatge d'Énguera el 2013, en ser nomenat fill adoptiu de la vila».

Com no recordar aquell dimecres 13 de novembre de 2013! A la Universitat de València, a la inauguració de les «II Jornades sobre els altres parlars valencians de base castellanoaragonesa», organitzades per Emili Casanova, vam coincidir l'amic Vicent, el mestre Gulsoy i jo mateix. Dos dies després, arribà el memorable viatge de València a Énguera, ara amb Roberto Juan Beltrán,

el professor Gulsoy i Cosme Aguiló (a qui tots tres vam recollir a l'aeroport de Manises). Jo exercia de xòfer, i el professor Gulsoy m'havia demanat de poder passar per Anna a visitar la seua «família annera». A la casa d'Anna ens acollí a tots quatre la família de Salvador Aparicio Aparicio (1926-1998), que fou un dels informants i amics de Joseph Gulsoy. La neboda del senyor Salvador, Josefa Carbonell Aparicio (Pepa), m'arribaria a dir uns anys després sobre «don José» (així el coneixien): «Es que me lo comería a besos»; «Es una gracia de persona. Es muy auténtico»; «¡Es tan requetebonico, caray!»; «No se le aprecia, se le quiere». Queda amb això constància de l'estima amb què li corresponia la gent de la terra a «don José». L'endemà, 16 de novembre, rebia el nomenament de Fill Adoptiu de la Vila d'Énguera a l'ajuntament d'aquesta localitat. I va ser la darrera visita que feu a la seua terra adoptiva. Ara bé, marxà cap al Canadà amb la determinació de tirar endavant i coronar el seu *Vocabulario*.

Tants anys després de concebre'l com una mena de *Diccionario de Autoridades*, inspirat en cites d'autoritats literàries locals, a la manera de la primera edició (1726-1739) del diccionari de la Real Academia Española (vid. *Vocabulario*, p. 20), decidí en la represa, d'Aurora estant, actualitzar la investigació amb el concurs de nous col·laboradors, noves fonts documentals, i amb l'assessorament de col·legues com Garcia Perales, Emili Casanova i Maite Mollà (entre d'altres). I amb una pertinàcia sobrehumana acabà enllestint l'obra, complementada amb l'*Antología de la literatura enguerina* (2023).

Plantejo ara: quin paral·lelisme tan fascinant amb la vida i obra del seu mestre Coromines! Aquest, forçat per l'exili i la travessia de la maduresa vital

al continent americà, no va reprendre les grans obres del diccionari etimològic català (el *DECat*, 1980-2001) i de l'*Onomasticon* (1989-1997) fins a la darrera etapa de vida. En el cas de Gulsoy, no és l'exili ni la vida professional a un altre continent el que endarrerix la culminació de la pròpia «ardida piràmide»; ans la fidelitat al mestre i a les seues grans obres, en què col·laborà entre els anys 70 i 80 a la casa de Pineda de Mar, el que l'allunyà del propi objectiu de més de mitja vida.

No és casual, d'altra banda, que l'estructura de les 6.700 entrades del *Vocabulario*, elaboradíssimes (definició, exemples, documentació i confrontació amb altres fonts, fraseologismes i refranys, etc.), recorde un *modus operandi* clarament corominià. A més, diu molt sobre la generositat de Gulsoy que, a la seua obra magna, hi figuren com a col·laboradors Jaime Barberán (referent de la primera etapa: vid. *supra*) i Vicent F. García Perales [així s'hi transcriu el seu nom], a qui Gulsoy definix com «el meu afable col·laborador crític» (p. 25). Un *alizón* 'llicsó' ocupa la portada del llibre, pulcrament editat per Emili Sáez, tècnic de l'AVL i curador de l'obra; un *alizón* que significa també «enguerino de pura cepa» (*Vocabulario*, s. v.).

En suma, Josep Gulsoy va convertir Énguera i la Canal de Navarrés en el seu horitzó sentimental i científic, l'espai on arrelà la seua recerca i on decidí tancar el seu dilatat cercle vital i filològic. Per això, més enllà de la seua obra monumental, queda el testimoni d'un gest d'amor i agraïment: el d'un home generós i bo, un savi filòleg i mestre de renom internacional que, havent conegut món, va tornar la paraula, enriquida i amerada d'estima, a aquest lloc de frontera que esdevingué per sempre més la seua pàtria adoptiva predilecta ●

“La alegría no traiciona, sino que sostiene la acción. Y cuando enfrentas una política que quiere volverte temerosa, ajena y aislada, la alegría se convierte en un acto sutil y valiente de insurrección”.

Rebecca Solnit

La guerra contra la vida y el robo de la alegría

Los territorios rurales atraviesan profundas crisis sociales, culturales, ecológicas y económicas que se entrelazan en un mismo desgarró, sobrepasando varios límites planetarios. La hemorragia demográfica hacia los núcleos urbanos, el envejecimiento poblacional, la incertidumbre de la rentabilidad agrícola, el avance del cambio climático y la silenciosa pérdida de la biodiversidad, junto con las dinámicas extractivistas que degradan suelos, aguas y aires, y el persistente olvido institucional, configuran las fracturas que marcan hoy a estos territorios. A ello se le suma que la gestión y las decisiones sobre los entornos rurales suelen definirse desde los centros urbanos, dejando al margen a quienes los habitan y los sostienen con su vida cotidiana.

Más allá de estas realidades materiales, las narrativas dominantes también contribuyen a profundizar las brechas. Construyen una cartografía del mundo rural marcada por la falta: falta de empleo, de jóvenes, de servicios, de futuro. Este enfoque, aunque evidencia problemas reales, corre el riesgo de reducir a las comunidades a un estado permanente de carencia. Bajo esta mirada, el desarrollo se entiende de manera productivista: nuevas tecnologías, nuevos cultivos, modernización. Poco espacio queda para reconocer las dimensiones culturales, afectivas y festivas que sostienen la vida rural. Esta narrativa invisibiliza la agencia de las comunidades, ocultando la riqueza de estrategias, saberes y prácticas que hacen posible la vida en estos territorios.

En la raíz de este despojo material y simbólico late un modelo de desarrollo capitalista y neoliberal, cimentado en la globalización y la desregulación de los mercados, erigido sobre la obsesión por el crecimiento económico. Más, más y más. Este paradigma monolítico, que se articula mediante la propiedad privada, la explotación de la naturaleza y la acumulación sin límites ha desplazado otras formas de ser, de saber y de habitar el mundo. En su avance, ha erosionado no solo los ecosistemas, sino también gran parte

La alegría como defensa de la vida en los territorios rurales

Paula Ugarte-Lucas,
Institut de Ciència i Tecnologia Ambientals (ICTA), Universitat Autònoma de Barcelona

de las tramas culturales, simbólicas y afectivas que los sostenían. Así, la diversidad de la vida rural se desvanece, sustituida por una uniformidad que empobrece los modos de existencia.

De este modo, se libra una guerra contra la vida. Una guerra epistemológica, que silencia los saberes tradicionales, y una guerra ontológica, que subordina las formas comunales de existencia a la lógica del mercado y la propiedad. Es una guerra de desposesión de tierras, de conocimientos y de valores, sostenida por violencias físicas, normativas y judiciales, que busca dominar cuerpos y mentes, mermando la capacidad de actuar, imaginar y habitar horizontes rurales deseables. Bajo su avance, la autosuficiencia y la subsistencia, cimientos históricos de la vida rural, son cercadas, y los territorios se vuelven cautivos de los complejos agroindustriales, de los intereses extractivos y de los mercados globales que agotan los bienes comunes que durante siglos han sido gestionados con equilibrio por las comunidades locales.

Pero tras esta guerra contra la vida se esconde un despojo aún más sutil y devastador: el robo de la alegría. Los poderes hegemónicos saben que la tristeza amansa, que una persona triste es más fácil de quebrar. Como escribió Audre Lorde, *«para perpetuarse, toda opresión debe corromper o distorsionar aquellas fuentes de poder dentro de la cultura de los pueblos oprimidos que pueden proporcionar la energía para el cambio»* (1978, *The Uses of the Erotic*). Porque robar la alegría es robar el pulso de la vida misma, esa energía que sostiene la dignidad, la imaginación y el deseo de transformación.

La soberanía de la alegría: defender la vida desde lo común

En medio de esta realidad sombría, comunidades rurales en todo el mundo sostienen su tejido común no solo a través de la lucha y la denuncia, sino también mediante la fiesta, la creatividad, la ternura y la alegría compartida.

Los territorios rurales no solo resisten desde la precariedad; son también entornos donde germinan otras formas de vida, donde se reinventan tradiciones y se despliegan prácticas de cuidado colectivo. La alegría se encarna en las prácticas cotidianas y festivas que marcan los ritmos de la subsistencia y los ciclos de la tierra. Las fiestas, entendidas como construcciones socioculturales, expresan proyectos de vida comunitarios donde la existencia se celebra y se renueva. A través de ellas, las comunidades reafirman sus vínculos con el territorio y con la red de seres que lo habitan. Por ejemplo, los movimientos campesinos que reivindican la soberanía alimentaria articulan la alegría en ferias de semillas, encuentros gastronómicos o celebraciones de cosecha. En estos actos, la alegría no es ornamento, sino fuerza política: la feria campesina, con sus colores, sabores y músicas, encarna la potencia de un modelo alternativo al agronegocio, uno que celebra la vida en lugar de mercantilizarla.

Es allí donde la alegría se revela como un eje de la resistencia, como una afirmación vital frente al despojo. Es una alegría que nace del no conformarse, que rescata de la oscuridad el pulso de los territorios y de quienes los habitan. A este fenómeno podríamos llamarlo resistencias rurales alegres. No se trata de un oxímoron ni de un romanticismo ingenuo: la alegría en contextos rurales es, a menudo, una estrategia política y existencial, una manera de afirmar la vida frente a su negación. Indómita e insumisa, constituye un patrimonio invisible que alimenta el alma y permite imaginar futuros en comunión con las demás personas y con la naturaleza, devolviendo a los pueblos el poder de la subsistencia que la modernidad intentó arrebatarse. La alegría nos recuerda que el marco productivista resulta demasiado estrecho para abarcar la riqueza de las posibilidades de los territorios rurales.

La alegría no se limita a ser expresión de vitalidad; también constituye una forma de cuidado y defensa del mundo rural. Defender los territorios rurales habitables es, en esencia, defender la vida. Cuidar la vida implica cuidar las relaciones que la sostienen, reconocer la interdependencia entre personas, tierras, aguas y otras formas de existencia. Por ello, el horizonte no puede reducirse a gestionar “recursos naturales” o “servicios ecosistémicos” bajo la lógica del capital y el antropocentrismo; es necesario cultivar una

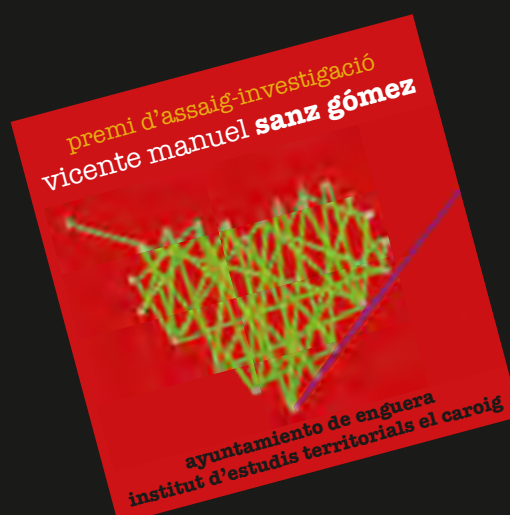
Bicicletas

escucha activa hacia los seres vivos y fortalecer los vínculos que articulan los territorios. En última instancia, la alegría misma es una forma de defender la vida, una energía que resiste la desposesión y que recuerda que toda resistencia auténtica nace del amor por lo que aún puede florecer. Sus diferentes expresiones no niegan la dureza de muchas actividades rurales, pero la transforman, convirtiendo el dolor en canto, la soledad en encuentro, la pérdida en memoria viva.

Múltiple y luminosa, la alegría es fuerza vital y energía transformadora: amenaza el control, rompe la inercia, desarma el mandato del agotamiento y de la productividad constante que impone la cultural capitalista, patriarcal y colonial. Crear espacio para la alegría se vuelve, así, un acto de resistencia frente a estas lógicas. Reclamarla es reclamar el derecho a existir plenamente, a recuperar el pulso de lo vivo frente a un sistema que busca uniformar y someter.

Pero la alegría también une. Lejos de ser un sentimiento individual, es una energía comunal que teje vínculos. La alegría compartida actúa como un pegamento social que fortalece la colectividad. La alegría, y en especial las celebraciones, dirigen nuestra atención hacia lo que tenemos en común, no hacia nuestras diferencias. La alegría abre así un espacio donde lo común florece y las diferencias dejan de ser frontera para convertirse en puente. Y una población unida es más difícil de dominar.

premi d'assaig-investigació / premio de ensayo-investigación

2026

<http://www.ietecelcaroig.org/descargas/premi26.pdf>

Venècia

Y, sobre todo, la alegría nos devuelve la humanidad. Allí donde se intenta despojar a las personas de su dignidad, la alegría afirma su existencia y su valor. En tiempos de desposesión, reír, cantar o bailar puede ser una forma de decir: seguimos aquí, seguimos con vida. La alegría es signo de vitalidad, de florecimiento; es la respiración de lo humano en medio de la adversidad. Desde el júbilo de un ritual hasta la calma de un huerto cuidado con paciencia, buscar la alegría en medio de la lucha es también una manera de cuidar nuestra humanidad cuando más amenazada está.

Por eso, la alegría ensalza la esperanza. Es el resplandor que anticipa lo posible, la brasa que mantiene encendida la voluntad de transformar. En los territorios rurales, donde la vida se defiende día a día, la alegría no niega el dolor: lo atraviesa y lo transfigura. Enciende los destellos de vida y sostiene la esperanza colectiva. Es semilla de futuro, energía de resistencia y soberanía de la vida misma.

Frente a la represión, la resistencia alegre

Frente a las lógicas que nos aíslan, que convierten la identidad en objeto de consumo y reemplazan la comunidad por intereses mercantilistas, la alegría quizás pueda ofrecernos una

forma de resistencia. Una grieta luminosa que cuestiona la ideología que alimenta las crisis socioecológicas y nos invita a replantear nuestras maneras de existir y de vivir en común. Estas resistencias desafían la raíz misma de la cultura universalista y del capitalismo que roba almas y sentidos.

La alegría no es conformismo ni negación ante las crisis actuales. En un mundo fragmentado por dinámicas globales, actúa como espacio de recomposición y afirmación radical de la vida. Elegir la alegría no significa cerrar los ojos, sino afirmar que nuestra humanidad no puede ser arrebatada. La alegría es profundamente política: es la negación del terror, la afirmación de la vida comunitaria y resistencia frente a la violencia que busca colonizar el alma. Nos recuerda que nuestra capacidad de acción se amplía. Quiebra la tristeza y desesperanza del capitalismo. La alegría es declaración, estrategia, medicina, protesta y legado. Es fuerza vital y recurso político. Pues la política no solo se juega en los despachos, sino también en las plazas de los pueblos, en las cocinas comunales y en las canciones que cantaban nuestras abuelas. Incluso frente a la represión, la alegría nos mantiene indisolubles.

Hagamos, pues, un uso intencional de la alegría para generar cambio.

Que su soberanía sea patrimonio que sostiene la vida colectiva y estrategia de resistencia cultural. Que sea herramienta de reapropiación de la tierra, de nuestras condiciones de vida y de la autonomía de subsistencia. Volvamos a cantar, a danzar, a jugar. Que la alegría esté en el centro de la defensa de los territorios: precondition de toda autonomía social y material. A través de ella podemos exaltar formas de producción, organización social y relación con los territorios alternativas al modelo extractivista, proyectar maneras diversas de interpretar el mundo y dar sentido a la vida.

Hablar de resistencias rurales alegres es abrir un horizonte distinto para imaginar el futuro rural: no un futuro de mera supervivencia, sino de vida plena, de deseo, de celebración. En defensa de los territorios, en defensa de la vida, construyamos campos de lucha alegre. Tejamos resistencias en comunidad, recuperemos las celebraciones y sus ritmos lentos para prefigurar los mundos que queremos habitar. Recuperemos la alegría de lo cotidiano. Allanemos, con ella, el camino hacia el despertar, la rebeldía y la soberanía de los pueblos. Y que, en el camino, nos guíe el deseo más sencillo y más profundo: preservar la vida •

1. Zomia i l'art de viure sense govern

L'art de viure sense govern és el títol d'un assaig de l'antropòleg nord-americà J.C. Scott en què explica el curiós cas dels múltiples pobles i comunitats rurals que habiten àrees muntanyenques del sud-est asiàtic, des de la península de Siam fins al sud de la Xina i el nord de Bangla Desh. Aquest conjunt de pobles és enormement heterogeni des del punt de vista cultural i lingüístic, però al llarg de la història, relata aquest antropòleg, han aconseguit escapar al control dels Estats-nació moderns i dels grans centres de poder ubicats a les fèrtils valls de rius com el Groc, el Mekong o el Ganges. Zomia és el nom amb què es coneix aquesta vasta regió muntanyosa, terme encunyat per l'historiador holandès Willem van Schendel el 1997. Zomia mai va ser un Estat independent, sinó un conjunt de pobles amb estrets enllaços, sobretot comercials, amb els grans imperis i Estats nacionals de les valls i àrees baixes, però que va romandre gairebé fins als nostres dies fora de la seva àrea influència. L'aïllament geogràfic de Zomia i la distància respecte a grans ciutats com Pequín, Bangkok o Delhi va assegurar durant segles la independència d'aquestes terres, però no sense conflicte amb aquests grans centres de poder (Scott, 2009). Un exemple paradigmàtic és el del poble rohingya, comunitat de majoria musulmana originària de l'oest de Myanmar però històricament independent del seu centre de poder principal, Yangon.

Aquesta situació va començar a canviar dràsticament a partir de la creació dels primers Estats-nació moderns després de la descolonització del sud-est asiàtic, però sobretot amb el descobriment en nombroses àrees muntanyoses d'importants jaciments de minerals. A partir d'aquest moment va començar un procés d'incorporació accelerat i violent a la modernitat de l'estatisme socialista o al sistema capitalista, de grans territoris de muntanya a nous Estats com Laos, Xina, Tailàndia o Bangla Desh. En el moment en què es van veure les expectatives de negoci, en alguns casos fins i tot abans de la independència, va començar un important procés de colonització interna encara avui inacabat. Aquest procés de colonització i acaparament de terres i recursos per part de nous Estats postcolonials ha estat en les darreres dècades una font inextinguible de conflictes territorials entre aquests i comunitats rurals i indígenes de Zomia. Zomia continua existint i són nombrosos els pobles que viuen en

L'art de viure sense govern a la Canal de Navarrés: I si el problema de les zones rurals fora que no tenen govern?

Luis del Romero Renau,
Universitat de València

àrees aïllades i allunyades dels Estats amb una institucionalitat feble, amb una relació en conflicte per la seva pròpia supervivència, davant les polítiques de colonització econòmica, política i cultural d'aquests Estats. Òbviament, malgrat l'enorme reserva demogràfica existent en aquestes àrees perifèriques, la despoblació és ja un problema territorial palpable a moltes àrees de muntanya asiàtiques. Tornant al cas del poble rohingya, segons càlculs d'Amnistia Internacional (2017) en eixe any més de 740.000 persones d'aquestes comunitats van ser expulsades a la veïna Tailàndia deixant àmplies zones de muntanya de Myanmar despoblades.

Arribats a aquest punt el lector es podria preguntar què tindrà que veure aquesta història de Zomia amb la Canal de Navarrés i els seus problemes, i quina relació guarda amb la temàtica d'aquest monogràfic. Comencem examinant ràpidament quin ha estat el gran projecte polític per a la ruralitat valenciana sud-occidental a les darreres dècades per a entendre el títol d'aquest article. Sembla que aquest projecte s'ha centrat en convertir aquestes terres en una sort de zona de sacrifici ambiental, sobretot per a la generació d'energia des de fa dècades, creant no només enormes impactes ambientals, sinó també grans dependències. Fins els anys 70 del segle XX, la Canal de Navarrés, malgrat l'èxode rural mantenia una economia diversificada entre agricultura de secà, aprofitaments de regadiu, sense oblidar una potent indústria tèxtil des d'Énguera fins a Millars. No obstant això, des de començaments dels anys 80 comença una carrera frenètica per convertir la Canal de Navarrés i comarques veïnes en el gran reservori d'energia de tot el territori valencià: embassament de Cortes de Pallars inaugurat en 1983, la gran central nuclear de la veïna Cofrents un any després, els embassaments de Tous i Escalona al voltant de 1995, el primer pla eòlic valencià aprovat en 2001 que incloïa part de la comarca com a territori susceptible

d'acollir energies renovables, fruit del qual des de fa pocs anys la comarca s'ha convertit en una destinació preferent per a diversos macroprojectes d'energies renovables.

No deixa de sorprendre que tot aquest reguitzell de projectes, alguns dels quals van suposar la inundació de valls, l'alteració de rius de gran importància natural i històrica com el Xúquer, i més recentment la transformació de paisatges agraris en gegants polígons industrials per a la generació d'energies renovables es dona en un context plenament democràtic. Per tant la lenta conversió de La Canal de Navarrés i les comarques veïnes de muntanya en una sort de zona de sacrifici ambiental per a la generació d'energia per a la gran ciutat es dona en un context de joc democràtic, en el qual se suposa que el govern, ja siga autonòmic, provincial o central, hauria de buscar un cert equilibri entre drets i càrregues pensant en el ciutadà urbà, però també en el rural. Aquesta sèrie de projectes amb grans impactes ambientals i paisatgístics no estaria completa sense mencionar la construcció de l'abocador de residus més gran del País Valencià a la veïna localitat de Dos Aigües al 1998, i que des de fa 15 es ve posposant el seu tancament per colmatació. Residus urbans, residus nuclears, rius embassats, valls negades, terres i paisatges convertides en suports d'aerogeneradors i milers de plaques fotovoltaïques... aquest sembla el llegat de 40 anys de democràcia a aquestes ruralitats, mentre qui viuen a la ciutat consumidora d'aquests recursos no pateixen els efectes de la seua generació, ja siga residus o energia. Igual sí que hi ha algun paregut raonable entre aquesta història d'unes terres que van viure amb un cert aïllament i la llunyana Zomia.

Etimològicament, la paraula "governar" ve del grec *κυβερνᾶν* *kybernân*, pilotar una nau. Hi ha o ha existit realment una acció de govern, entesa aquesta com una proposta de desenvolupament específica, integral i a llarg termini per territoris com La Canal de Navarrés? Més que una acció de govern per part de nombrosos governs autonòmics i estatals, sembla que més aviat hi ha o hi ha hagut una tasca purament administrativa al medi rural: gestió de serveis, subvencions, fiscalitat, però sense cap projecte territorial a llarg termini. Insistim: governar un territori rural en un règim democràtic deuria consistir en portar la veu dels pobles als fòrums de decisió i tractar d'arribar a consensos sobre quines po-

lítiques encetar en cada territori, incloent aquelles vinculades amb conflictes NIMBY, com de generació d'energia, tractament de residus o construcció de grans infraestructures. Però a més a més governar és pensar en un projecte de futur per al territori, o el que des de fa anys es proposa com a desenvolupament rural sostenible o local, és a dir, construït des de baix. La Canal de Navarrés, a l'igual que gran part de la València interior és una xicoteta Zomia mediterrània: durant segles ha estat capaç de sobreviure amb grans cotes d'autonomia gràcies a l'abundància d'aigües, al conreu de la terra o als seus molins i telers. No obstant això, o tal volta precisament per això, el gran projecte històric que les grans elits polítiques i econòmiques han concebut i executat per a ruralitats com aquestes va ser desarticular primer, i colonitzar després Zomia a l'igual que al Sud-est asiàtic.

2. Disvalor i colonització

El concepte de disvalor d'Ivan Illich fa referència al procés de devaluació o desvalorització dels sabers tradicionals per l'avenç de la modernitat tècnica i científica que comporta inexorablement una pèrdua d'autonomia i la difusió d'una cultura de la dependència (Cérézuelle, 2020). La Canal de Navarrés era descrita per Madoz a mitjans del segle XX en els següents terminis:

“la Canal, sumamente deliciosa, muy abundante de aguas esquisitas, que recibe de la parte del pueblo y sierras inmediatas, y toda hermosamente plantada de moreras é higueras” (Madoz, 1849).

A principis del segle xx la comarca

rondava els 20.000 habitants, i com s'ha comentat gaudia d'una economia diversificada i d'una xarxa heterogènia i rica de poblacions, camins i sendes. Convertir la “summament deliciosa” Canal més d'un segle després en un mer suport de centrals de generació d'energia calia en primer lloc, a l'igual que va passar en tot el que hui es coneix com “l'Espanya buidada”, desvaloritzar els seus paisatges i societats. El conjunt de polítiques que en els darrers segles s'han desplegat sobre el medi rural ibèric van contribuir a desarticular multitud de comunitats rurals: polítiques forestals, hidràuliques, fiscals o de grans infraestructures (Del Romero, 2018). La peculiar conformació de l'Estat-nació liberal espanyol va suposar una accelerada transició cap als modes de producció capitalistes que triomfen a Europa des de finals del segle XVIII amb la Primera Revolució Industrial i que van penetrar ràpidament al medi rural. Aquest procés es va realitzar a Espanya mitjançant un esquema de depredació i colonització material, cultural i simbòlica del medi rural espanyol, convertint-se en un factor decisiu en l'esdevenir dels territoris rurals (Del Romero i Valera, 2019). Al contrari del que es pensa, la vigència de certes polítiques desincentivadores de la vida rural han continuat pràcticament fins als nostres dies, des de les famoses polítiques hidràuliques (continuen en projecte nombrosos pantans que amenacen d'expulsar poblacions senceres), el desplegament massiu de grans projectes d'energies renovables, a les successives reformes educatives amb el disseny del currículum educatiu a primària que amb prou feines inclou continguts en història, ciències

naturals o llengües sobre el medi rural. Si bé és cert que el desenvolupament de l'Estat va autonòmic va aconseguir millorar substancialment el benestar i qualitat de vida del medi rural, almenys en alguns camps com la sanitat, l'educació o les infraestructures viàries, també ho és que l'èxode rural i declivi demogràfic avancen al mateix ritme que es proposen precisament amb el pretext d'aquesta escassa densitat de població projectes amb greus impactes socials i ambientals, des de macrogranges a Castella, mines de liti a Galícia i Extremadura, reservoris de CO₂ i centrals de biomassa a Aragó o grans projectes d'energies renovables per tot arreu. L'acció de govern per tant sembla molt allunyada de la idea de governar una nau comuna, sinó més bé d'administrar i vehicular cap a aquests territoris projectes desvaloritzants com els que acabem d'esmentar.

Aquest model de govern basat en la pura administració del territori és el que fa anys el politòleg britànic Colin Crouch va denominar postdemocràcia: la transició cap a un model de societat i de país que segueix tenint i utilitzant totes les institucions de la democràcia, però aquestes es converteixen cada cop més en una closca formal. L'energia i l'impuls innovador passen de la sorra democràtica als petits cercles d'una elit econòmica (Crouch, 2003). A àrees rurals de l'Espanya buidada com a Zomia, la vella política és reemplaçada per un conjunt de burocràcies que s'encarreguen d'administrar serveis precaris al territori (Scott, 2009) i tota decisió política que afecta el territori es pren des d'un llunyà despatx d'una ciutat. Amb freqüència la ciutadania en general i la de les àrees rurals en par-

10

ietec

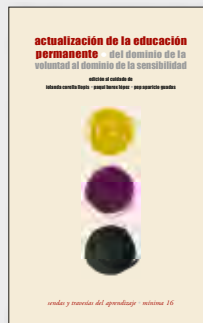

Instituto de estudios territoriales del curul

Paulo Freire
INSTITUTO

Associació de Persones
Adultes Participants
FRANCESC BOSCH IMORATA

<http://institutpaulofreire.org>

ticular es topen amb les mateixes respostes davant de qualsevol reclamació, inversió, política pública o proposta de projecte: “no hi ha pressupost”, “no es pot”, “ens ho imposa Europa, Madrid o qualsevol capital autonòmica etc.” Això que anomenem Estat democràtic s’ha convertit per a molts els que habitem el rural en una mena de màquina burocràtica insondable, enormement lenta i amb un sistema judicial de tall conservador davant de qualsevol conflicte. Alguns autors com David Graeber (2011), van més enllà de la crítica a l’Estat com un aparell burocràtic i postdemocràtic i proposen:

Això ens porta a preguntar-nos com neutralitzar l’aparell estatal en absència de una política de confrontació directa. El que resulta indestructible es pot almenys intentar evitar, congelar, transformar i anar desproveint-lo gradualment de la seua substància; que en el cas dels Estats és, en última instància, la seva capacitat per inspirar terror. Potser els aparells estatals s’acabaran convertint en una simple façana, a mesura que se’ls anés buidant de substància tant per dalt com per sota, per exemple, a través d’augment de les institucions internacionals i del desenvolupament de formes d’autogovern locals i regionals.

Davant aquesta situació, no es tracta de simplement denunciar que continua existint una certa dicotomia urbana-rural que fa que moltes persones se senten com a ciutadans de segona, sinó sobretot analitzar, com s’ha fet en aquestes línies de manera breu, com s’ha arribat fins aquí. Des del nostre punt de vista, les nostres àrees rurals no han tingut fins ara un govern i una interlocució efectiva entre les societats rurals i els centres polítics i de poder. El més proper que hi ha a un govern democràtic són unes hisendes locals completament infra-finançades, amb un marc competencial molt limitat i corporacions locals compostes per persones que ni tan sols reben un sou pel seu treball. Eixe és l’art de viure a La Canal de Navarrés, Vall d’Aiora, Foia de Bunyol i tantes altres comarques rurals: viure en molts casos sense serveis mínims que tot ciutadà gaudeix, com ara transport públic. Com afirma Artur Aparici a diferència de les ciutats, al medi rural no se li reconeix el dret a disposar de transport públic. És viure amb administracions properes que com a molt se dediquen a administrar més que a governar, i sobretot pensant en quina serà la següent ocurrència en forma de projecte de mina, carretera, indústria

contaminant o abocador contra el qual tocarà lluitar.

3. La paradoxa climàtica

Aquest conjunt de territoris en altre temps injuriats, buidats, desvaloritzats i reduïts a un paper colonialista de “pati del darrere”, es dibuixen ara com a espai d’oportunitat davant dels col·lapses que vindran. El medi rural és i ha estat històricament espai de producció d’aliments. Si bé és cert que les perspectives de canvi climàtic impacten i impactaran de ple també el medi rural ja que es preveu un augment de les temperatures extremes, una disminució de precipitació i de la cobertura de neu, i un increment de l’aridesa i d’incendis forestals (Sanz i Galán, 2021), també ho és que aquestes amenaces seran encara més evidents en zones litorals urbanitzades i dependents d’aigua, aliments i matèries primeres externes per a la seva supervivència. Precisament per això la protecció de sòls fèrtils hauria de ser una prioritat absoluta en qualsevol pla d’adaptació al canvi climàtic en lloc de sacrificar-los per construir aerogeneradors o plaques fotovoltaïques.

La paradoxa climàtica del medi rural consisteix en que molts d’aquests territoris semblen ser molt més resilient i menys fràgils davant el canvi climàtic que les àrees hiperurbanitzades i denses del litoral mediterrani, com s’ha pogut observar amb la DANA del 2024 en què es van donar precipitacions històriques en diverses àrees rurals del centre de la província de València, però la zona zero de destrucció es va donar a l’àrea metropolitana de València. Aquesta no és una novetat en la història, ja que sempre en períodes de crisi, ja fos per pandèmia, desastres naturals, fams o inestabilitat política, el medi rural va complir la funció d’espai-refugi. Gran part del medi rural despoblat està distant del mar, no té grans riscos d’inundació i es localitza a alçades superiors als 500 metres, cosa que el converteix en l’únic oasi climàtic segur davant d’onades de calor severes, pujada del nivell del mar o precipitacions intenses.

El medi rural està cridat a jugar un paper molt més rellevant que el fet de ser simplement suport de qualsevol activitat lucrativa o necessària per a la ciutat. La producció de ruralitats energètiques hauria de ser ràpidament substituïda per la construcció d’una nova ruralitat que d’una banda assegure, recupere i potencie un dels seus papers històrics com és i ha estat la producció d’aliments sans, propers

i ecològics, productes artesans, així com serveis ecosistèmics per a la ciutat, però per altre costat després de dècades i fins i tot segles de buidament demogràfic s’assegure la seua pervivència i un futur dotant els habitants d’una vida més digna. A la pràctica això s’hauria de traduir amb urgència en la paralització de tot tipus de projecte d’energies renovables, miners, de centre de dades o similar que suposen un minvament en la qualitat ambiental, que ocupen terres productives i fèrtils per a l’agricultura i la ramaderia, i tot seguit començar demandar i construir col·lectivament a La Canal de Navarrés, un govern per a assolir aquests objectius •

Referències bibliogràfiques

- AMNISTIA INTERNACIONAL, (2019): *Myanmar: Two years since Rohingya exodus, impunity reigns supreme for military*, 2019, disponible en: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2019/08/myanmar-two-years-since-rohingya-crisis/>
- CÉRÉZUELLE, Daniel. 2020. “La technique et la chair. De l’ensarkosis logou a la critique de la société technicienne chez Bernard Charbonneau, Jacques Ellul et Ivan Illich.” *Mechane* (2020): 83-106.
- CROUCH, C. (2003): *Postdemocracia*. Barcelona: Taurus.
- DEL ROMERO, L. (2018): *Despoblación y abandono de la España rural. El imposible vencido*. Valencia: Tirant, 305 págs.
- DEL ROMERO, L. y VALERA, A. (2019): *La desarticulación de comunidades rurales y su reflejo en la demografía: una mirada geográfica*. En: García-Moreno, F. (Dir.): *La despoblación del mundo rural. Algunas propuestas (prácticas y realistas) desde los ámbitos jurídico, económico y social para tratar de paliar o revertir tan denostado fenómeno*. Cizur Menor: Thomsom Reuters-Aranzadi.
- GRAEBER, D. (2011): *Fragmentos de antropología anarquista*. Barcelona: Virus.
- MADOZ, P. (1849): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar (1845-1850)*, Tomo XII.
- SANZ, María José. y GALÁN, Elena. 2022. “Impactos del cambio climático en España.” *Papeles de energía*: 37-63.
- SCOTT, J. C. (2000): *The art of not being governed: An anarchist history of upland Southeast Asia*, Yale University Press, New Haven.

Hola Lourdes. Fue una alegría para mí encontrarte en los actos conmemorativos de los 50 años de estudiar el COU en Xàtiva. Y la alegría del reencuentro se transformó en agradable sorpresa cuando supe que, en la actualidad, vivías en Quesa. Lo habitual es, después de tantos años, encontrarse con que la gente vive en su población o bien ha escalado a núcleos urbanos de mayor población, pero no al contrario. Este tema ya nos dio pauta de tu singularidad y al conocer tu trayectoria vital y creatividad surgió realizar esta entrevista.

En la última reunión del grupo, en Quesa, en el bar junto a la piscina municipal de la población, tramamos, junto a pep aparcio guadas, esta entrevista para la revista Caroig 23. Nos agrada poder compartir y difundir la experiencia de una compañera tan creativa y polifacética como tú y su experiencia vital en uno de los emblemáticos municipios de El Caroig. Te lanzo algunas preguntas:

¿Cuánto tiempo hace que vives en Quesa? ¿Tú sola o con tu familia o amigos?

Vivo en Quesa desde el año 2021 con mi marido. A partir del 2020, durante la pandemia, nos planteamos un cambio de paradigma. Queríamos vivir en un entorno rural, ambos somos amantes de la naturaleza y queríamos mayor paz, tranquilidad para nuestro bienestar físico, mental y emocional, sobre todo teniendo en cuenta que mi vida profesional, trabajar en hostelería, que ya de por sí es estresante, y si a ello le sumas el cambio de empresas, en tantas ciudades urbanitas... necesitaba un cambio, quería mayor calidad de vida

En Quesa no conocíamos a nadie, ni amistades, ni familia, solo su entorno natural; estar rodeados de montañas me cautivó desde el principio.

¿La elección de Quesa como lugar de residencia tiene que ver con su riqueza natural, con las características de su población, con tus particulares habilidades artísticas? ¿En qué medida se cruzaron estos elementos?

Sí, de Quesa, como lugar para vivir, lo primero que me sedujo fue su riqueza natural y, al ser un medio rural pequeño, es como más familiar; y la comunidad rural -una de sus ventajas- ofrece un apoyo humano y una red de conexión que te acoge y hace que sea más fácil integrarte y no sentirte aislada.

Esa tranquilidad del entorno rural de Quesa me ayuda a encontrar esa paz mental, emocional y física necesarias para acceder a estados de creatividad más profundos. El ritmo lento del pueblo rural, esa conexión con el entorno natural, me permite tomar el tiempo para reflexionar

Vivir, crear y educar: una conversación

Lourdes Orquín Vera y
Liduvina Calatayud Cros

sobre las ideas, emociones, investigar y profundizar en nuevas técnicas y crecer como artista.

Lourdes, tienes formación en psicología, eres educadora y artista plástica. ¿Quesa ha significado un espacio donde poder desenvolverte y desarrollar estas habilidades? ¿Puedes ponernos algún ejemplo?

Sí, sin lugar a dudas. En Quesa, por sus características de pueblo rural pequeño, familiar y cercano, fluyó con naturalidad el desarrollo del proyecto artístico, educativo y plástico-creativo CREART. Se gestó en un inicio por medio de conversaciones con gente local comprometida, surgieron ideas, propuestas y finalmente, con su apoyo, me animé a promover -una vez desarrollado el proyecto- mi propuesta e involucrar a los líderes locales: la alcaldesa, concejales, maestros, director del colegio, presidentas de asociaciones, etc. Todo es más cercano y más fácil.

Se propuso y se promocionó el proyecto por redes sociales del ayuntamiento, carteles, “bando” del Ayuntamiento.

Por lo que sabemos, tienes una interesante trayectoria como cocinera en la Escuela de Hostelería de Costa de Azahar y has sido jefa de cocina en diversas ciudades del Mediterráneo: Mallorca, Barcelona, Tarragona, Menorca, Alicante, Valencia y en la capital, Madrid. ¿Consideras que esta vivencia se podría aplicar para transferir tu experiencia en el campo de la restauración en el municipio de Quesa o en los municipios del Caroig en lo relativo al turismo rural? ¿Crees que hay espacio desde los que aportar veteranía en este ámbito?

Sí, claro, mi experiencia laboral como jefa de cocina se puede transferir en el campo de la restauración en los municipios del Caroig en lo relativo al turismo rural. Se podría desde distintas ofertas y estoy abierta a cualquier espacio colaborativo que sea enriquecedor para la Canal a partir de mi veteranía laboral:

- Talleres culinarios temáticos, incluyendo degustaciones y demostraciones en colaboración con algún restaurante local.
- Festival gastronómico, donde se celebre la diversidad culinaria del mundo, invitando a chefs locales y a la comunidad a compartir recetas y técnicas.
- Crear un “mercado vivo”, mercado

mensual, o trimestral en donde esté representada la agricultura ecológica y la agricultura local y sus productores puedan ofrecer sus productos frescos; productos de la localidad como miel, aceite, vino, etc. y participando al ofrecer platos preparados, tapas con ingredientes frescos y locales.

Nos consta que has trabajado varios proyectos en colaboración con el Ayuntamiento y el CEIP Luís Vives de Quesa. ¿Cómo han sido tus experiencias? Imagino que algunas más gratas que otras, ¿puedes explicárnoslo?

El proyecto CREART, soy su fundadora, se estableció en 2023, con apoyo del ayuntamiento de Quesa. Fue una experiencia muy enriquecedora y gratificante al principio. Este proyecto constaba de 2 partes:

- Una educativa, realizaba talleres semanales con niños de edad escolar de primaria, en donde se valoraba ante todo potenciar la creatividad, la imaginación. La base era la importancia del arte en la educación. Proyecto del que ya hacía colaboraciones en Madrid.
- La otra parte consistía en animar al vecindario@ de Quesa a pintar los muros de Quesa con la intención de tener un acercamiento al arte y la gratificación social de colaborar en embellecer y dar vida a rincones del pueblo.

Ambas propuestas fueron aplaudidas y funcionaron muy bien con gran afluencia del alumnado y vecindario.

Con el cambio de legislatura del gobierno local ya no tuve el apoyo necesario, se suspendieron los talleres y las redes sociales del Ayuntamiento me boicotearon y el proyecto se fue apagando.

Esto ocurrió por ser un equipo nuevo, en donde se basaron más en la seguridad, en la reputación, en tener prejuicios y estereotipos y en tener una visión limitada y no darse cuenta de la importancia del arte tanto en la educación como -e incluso- en la economía local a la larga.

Esto me generó una gran desmotivación para emprender proyectos artísticos en el pueblo y hablé con el director del colegio y en 2024 me dediqué a pintar los muros del patio del colegio de Quesa.

Imagino que vivir en Quesa no ha significado, para una mujer como tú, una reclusión. Entiendo que viajas y te desplazas a otros lugares con cierta asiduidad. También que recibes a gente amiga en el pueblo. ¿Es así? ¿Es para ti o para tus allegados un problema vivir en una población a 30 km de Xàtiva y a 78 km. de València? ¿Cuentas con transporte propio? ¿Consideras un problema la situación

del transporte público para acceder y salir de la población?

Me suelo desplazar mensualmente o cómo mucho cada 2 meses a Madrid. También voy bastante a Xàtiva, esos 30 km., no suponen mucha distancia. Y también vienen a disfrutar de la tranquilidad de Quesa mi familia y amistades. Cuento con transporte propio, aquí es importante para comunicarte con los pueblos cercanos por servicios o compras.

He podido saber que te has introducido en temas como la Biodanza, el arte sostenible etc. a través de performances y en distintas manifestaciones artísticas. ¿Nos podrías explicar con más detalle?

He realizado diversos talleres con performances en seminarios de Biodanza. La Biodanza es un sistema de integración humana, su metodología consiste en inducir vivencias integradas por medio de la música, el movimiento y el encuentro con los otros seres humanos.

Al añadir una performance como “pintar con música”, al añadir la pintura, un elemento más de expresión de las emociones, se crea una combinación enriquecedora para las personas participantes y se fomenta la creatividad y expresión artística. Se crea una arteterapia.

Introducir la performance en seminarios de yoga es muy enriquecedor para acceder a estados de conciencia y creatividad.

Realicé un taller de arte sostenible realizado para docentes con performance, el tema era “Tod@s somos Creativ@s”. Se jugaba con el factor sorpresa. Entraban en la sala de 4 en 4, estaba decorada haciendo una espiral con el mobiliario, decorado todo con lienzos de arte sostenible, con collages de materiales naturales y utilicé otro sentido más primario, más primitivo y emocional como es el olfato para inhibir el “control”, reducir el control para estar más receptivos al tema de la creatividad, permitir que fluyera y así abrir mejor las puertas a la imaginación.

En concreto me ha llamado la atención una técnica marroquí que dominas que es el tadelakt. ¿Nos podrías explicar en qué consiste y su aplicabilidad al entorno caroigiano?

El tadelakt lo conocí a través de mi pareja, que ya era conocedor de esta técnica milenaria marroquí, y en la época del coronavirus estuvimos investigando, buscando todo material que existiera por Internet y luego más tarde nos fuimos a Marrakech a conocer la técnica en vivo.

El tadelakt en árabe significa frotar, es lo que se hace con una piedra de pulir. Es una técnica muy interesante, consiste en un revestimiento a partir de cal hidráulica, piedra para pulir y jabón oscuro de aceite

Mujer bebiendo

de oliva en donde se produce una reacción química, la cal con el jabón produce una impermeabilización. Por un lado, las paredes respiran y por otro no permite pasar humedades.

Es muy buena técnica de revestimiento para estas zonas húmedas del Caroig aparte de la belleza de las paredes tratadas con el tadelakt. Hoy en día está muy valorada por interioristas de todo el mundo.

Me gustaría que para finalizar nos dejaras un mensaje, particularmente para la gente que se está planteando ir a vivir a una población rural. Puedes hacerlo con dibujos, con palabras, como tú quieras, dada tu preciosa versatilidad.

Yo invitaría a toda persona que se esté planteando vivir en un pueblo que si lo que quiere es calidad de vida –vivir en un entorno natural en donde encontrar mayor paz y un ritmo más lento y reflexivo, para calmar el ritmo frenético de las urbes, etc.– que se anime a ello.

También encontrará una red humana que le tenderá la mano ante cualquier suceso, circunstancia, no se sentirá aislada, sola, sentirá pronto que formará parte de la comunidad.

Despedida. Muchísimas gracias Lourdes por compartir este tiempo y estas emociones. Sé que eres una lectora impenitente y

que “nada de lo humano te es ajeno”. Si te parece, podríamos despedirnos con una selección de textos que para ti fuera significativa, en el contexto de esta entrevista.

“Yo sería feliz en un lugar donde solo pueda escuchar el trino de las aves y las flores me recibieran cada mañana. Donde el viento dé los mejores consejos y el sol muestre su mejor rostro para plasmarlo con mi alma”.

Cartas a Theo. Vincent van Gogh

“No renunciaré a las flores en mi corazón solo porque el mundo es un lugar difícil.

El mundo solo es un lugar difícil porque necesita más personas con flores en el corazón.”

Nikita Gill

“No somos, estamos siendo. Deja de querer ser roca, acepta ser río.”

Alejandro Jodorowsky

“Aquellos que no pueden recordar el pasado están condenados a repetirlo”

*Aforismo. George Santayana,
filósofo.
The Life of Reason
(La vida de la razón),
1905-06.*

Pascual Poquet Berenguer nació en Bicorp el 11 de marzo de 1881 y fue fusilado en el Terror de Paterna el 11 de septiembre de 1940. El fusilamiento se materializó en el llamado “Paredón de España” en Paterna (Valencia), el mismo lugar donde fueron fusiladas 2.238 personas procedentes de 191 pueblos valencianos y de otros 60 municipios españoles.

Poquet Berenguer figura en las listas del sumario de la causa del juez Garzón donde figuran 138.037 personas. El juez Garzón elaboró dichas listas basándose en los estándares internacionales, ratificados por España en el Pacto Internacional de Derechos Civiles y Políticos (PIDCP), en la resolución 33/19 del Consejo de Derechos Humanos sobre derechos humanos y justicia transicional, en la Convención Internacional para la protección de todas las personas contra las desapariciones forzadas y en la Declaración de las Naciones Unidas sobre la protección de todas las personas contra las desapariciones forzadas.

El proceso para encontrar sus restos se inicia con la publicación de exhumación por parte la Conselleria de Participación, Transparencia, Cooperación y Calidad Democrática, con fecha 5 de noviembre de 2021, mediante publicación en el DOGV y finaliza con el acto de entrega de los restos a los familiares, junto a 10 víctimas más, el 16 de febrero de 2025. Todo este proceso constituye un duro camino hacia la democracia.

En 2017 aparecieron en redes sociales diferentes anuncios en los que se buscaba descendientes de Pascual Poquet Berenguer por parte de *Familiars de la Fossa 126*. En el mismo anuncio aparecía el listado de los 243 asesinados entre el 27 de agosto y el 14 de septiembre de 1940 en el Terror. Esta lista había sido elaborada por Leoncio Badía, el enterrador de Paterna, aun a riesgo de ser castigado si se descubría; en la relación constaba Poquet como la única persona de Bicorp. Desgraciadamente, ahora sabemos que

Pascual Poquet Berenguer, el alcalde republicano de Bicorp identificado en la fosa 126 de Paterna

Manuela Mollá Villaplana

Joaquín García Vanaclocha, que estaba en la misma fosa, también había nacido en Bicorp, aunque en el momento de su fusilamiento vivía en Cullera. Joaquín fue entregado a sus familiares el mismo día.

La figura de Pascualet, como se le llamaba en Bicorp, era relativamente conocida en la memoria colectiva de las familias de Bicorp en las que se hablaba de la Guerra Civil y de la represión posterior (todos sabemos que era un tema silenciado). De él decían que era una buena persona, pero “muy político” (como si ser político fuera algo malo). Se sabía, y así consta en las actas del Ayuntamiento de Bicorp, que fue alcalde durante la II República, desde agosto del 1936 hasta febrero de 1937 y que de esta fecha a diciembre de 1937 ejerció de vocal por el Partido Comunista.

Desgraciadamente, parte de las actas municipales han desaparecido, pero de la lectura de las conservadas, llama la atención los intentos de modernizar el municipio: traer las aguas potables al pueblo, comprar un carro fúnebre, renovar el reloj de la iglesia... Todo ello a pesar de estar en guerra y de que la principal preocupación, como es lógico, era abastecer al municipio de alimentos a precios razonables.

También sabemos que Pascual Poquet formó parte de la banda de música de Bicorp. Fue músico y miembro de la junta directiva (aparece en la primera fotografía conservada de la Unión Musical la Lira, junto al resto de músicos, la junta directiva y su fundador José Mollá).

Su expediente se inicia en Bicorp el 21 de mayo de 1939 y finaliza en València (en aquel momento *Valencia del Cid*) el 15 de septiembre de 1945 y, como consta en el mismo, “se remitirá para su archivo al Gobierno Militar de plaza”, siendo el juez Fernando Bayano Baños. En la Causa General de Bicorp no se encuentran datos importantes en referencia a él; solo dice: “ejecutado”, no hay ningún dato más. En su expediente, el número 15323-V, un proceso sumarisimo, sí constan sus delitos: adhesión y pertenencia al Partido

Comunista. Como en la mayoría de los casos, no hay delitos de los denominados *de sangre*, por eso creyeron que sus actos no tendrían unas repercusiones tan nefastas.

En el expediente consta como resumen: “Pascual Poquet Berenguer, fue presidente del Comité revolucionario bajo cuyo mandato se requirieron unas tierras y se cobraron multas. Intervino en la quema del Archivo municipal y en la del Juzgado de Bicorp. En una ocasión acompañó a unos milicianos de Guadassuar que iban a buscar a dos individuos de su mismo pueblo y a quienes asesinaron los de Guadassuar en el camino”.

Se le juzga por la Ley de 9 de febrero de 1939 de Responsabilidades Políticas (BOE nº 44, de 13 de febrero). En el expediente se le acusa de Rebelión, consta que se le impone pena de muerte y que el fiscal está conforme y la acusación será simplemente Adhesión, que es un delito consumado y que no había delinquido con anterioridad. En el expediente se analizan diferentes hechos acaecidos durante el tiempo en que era alcalde o vocal, como la detención de cuatro vecinos de municipio considerados de derechas, sin que conste que tuvieron ningún tipo de trato denigrante ni delito de sangre; también se dice que posteriormente fueron liberados. También consta que acompañó a dos hombres de Guadassuar, como representante del ayuntamiento junto a otro vocal de Bicorp, y en este acompañamiento fueron asesinadas dos personas, aunque se aclara que él no tuvo participación en los hechos. Además, Poquet Berenguer afirma que no pudo hacer nada por salvarlos, puesto que iban armados. En el mismo expediente se habla de la quema del archivo municipal; él afirma que no pudo evitarlo y que marchó a su casa; también se recogen testimonios de varones que simpatizan con el nuevo régimen y la mayoría testifica que lo creen incapaz de hacer daño a nadie. Se le responsabiliza de las incautaciones a la viuda de Fuster y a la Casa Gaspar (las fincas más grandes del municipio), sin que las acusaciones terminen por formalizarse (algo que ocurrió en muchas ocasiones puesto que la Ley de Reforma Agraria de 1932 era garantista y necesitaba un largo proceso para su aplicación). Llama la atención que en el expediente militar consta que no sabe leer ni escribir en el momento de hacer el servicio militar, y después firma con letra clara. Las actas las fir-

¹ También es algo que la II República trató de subsanar con las *Misiones Pedagógicas* dado el alto índice de analfabetismo, especialmente en el mundo rural y entre las mujeres.

man todos los asistentes. A principios del siglo xx era bastante normal que algunos jóvenes aprendieran a escribir en el servicio militar.¹

Respecto a la memoria oral sobre el tema, varias personas me explicaron que vinieron unos falangistas de Alzira y que dijeron que habían de llevarse a alguien y que argumentaban que Pascualet había sido alcalde, era mayor que los otros y no tenía demasiadas cargas familiares. Ante esta situación se presentó voluntario. ¡Qué gran muestra de nobleza y compromiso! También dicen que después de quedar viudo emigró a la Argentina de donde vino lleno de ideas modernas y revolucionarias. Era creencia popular que, dado el tiempo transcurrido desde que se lo llevaron, seguramente lo habían tirado por un barranco, ya que nadie tenía constancia de que estaba enterrado en Paterna. La ley del silen-

cio imperaba alrededor de su figura. Afortunadamente, gracias a un nieto que ha colaborado con la asociación de *Familiars de les Fosses de Paterna* y a los análisis de ADN, se han podido identificar sus restos. La ceremonia de entrega se realizó en el cementerio de Paterna, lugar donde la familia ha considerado que debe quedarse, junto al resto de fusilados.

Todos sabemos que faltan muchas investigaciones, muchas personas por identificar y mucha labor pedagógica por desarrollar, especialmente entre los más jóvenes. Pero, con Pascual Poquet Berenguer identificado le hacemos justicia a él y damos un pequeño paso hacia la Justicia Universal de los Derechos Humanos; también nos acercamos a lo que se pretende conseguir con las diferentes resoluciones de la ONU, la Ley de Memoria Histórica de 2007 y la Ley de Memoria Democrática de 2022 •

Referencias

Acta de nacimiento del Registro Civil (Ayuntamiento de Bicorp).
Actas del Ayuntamiento de Bicorp (1939-1940).
EXPEDIENTE 15323-V Archivo general e histórico de defensa.
CAUSA GENERAL: <https://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/find?nm=&texto=causa+general+Bicorp>

Legislación

Resolución de 25 de octubre de 2022, de la Conselleria de Participación, Transparencia, Cooperación y Calidad Democrática. Se inscribe el paredón de El Terror, como Lugar de la Memoria Democrática de la Comunitat Valenciana.
Pacto Internacional de Derechos Civiles y Políticos, aprobado el 16 diciembre 1966 por la Asamblea General en su resolución 2200 A (XXI), **entrada en vigor el 23 de marzo de 1976.**
Audiencia Nacional: Auto del juez Baltasar Garzón de 18 de noviembre de 2008.
Información pública de la Conselleria de Participació, Transparència, Cooperació i Qualitat Democràtica (DOGV Num. 9209 / 05.11.2021).
Ley de Responsabilidades Políticas, promulgada el 9 de febrero de 1939 y publicada en el *Boletín Oficial del Estado* el día 13 de ese mismo mes.
Ley 52/2007, de 26 de diciembre, de memoria histórica: <https://www.boe.es/eli/es/l/2007/12/26/52/con>
Ley 20/2022, de 19 de octubre, de Memoria Democrática: <https://www.boe.es/eli/es/l/2022/10/19/20/con>

Bibliografía

GABARDA CEBELLÁN, V. (2007): *Els afusellaments al País Valencià (1938-56)*. PUV. ISBN 978-84-370-6792-6. València.
GABARDA CEBELLÁN, V. (dir.) (2021): *Violència, conceptualització, memòria, represió, estudis, monumentalització, exhumacions. València 1936-2020. Diputació Provincial de València*. ISBN: 978-84-7795-865-9.
MEZQUIDA FERNÁNDEZ, M.; MARTÍNEZ VALLEJO, A.; CALPE VICENTE, A.; BENITO SÁNCHEZ, M.; IGLESIAS BEXIGA, J.; FORTUNA MURILLO, M. (2018): *Procesos de Excavación y Exhumación en el Cementerio Municipal de Paterna*. I Jornadas da Memòria Democràtica a Paterna. Diputació de València. València.

El gran poema sobre València

En el món de la literatura hem dedicat molts esforços a tractar d'identificar quina era la novel·la urbana que representava l'esperit de les grans ciutats del país, bé Barcelona, bé València. Sovint s'ha dit que *La plaça del Diamant*, de Mercè Rodoreda, era la gran obra sobre la Barcelona de postguerra, no obstant això, hem tendit a pensar que en el cas valencià, aquesta necessitat supèrflua encara no ha estat coberta. O, potser, sí? Potser, en el cas de la ciutat de València el que ens cal és eixamplar el camp de visió i entendre que hi ha altres gèneres que sí que han fet la seua gran construcció literària del cap i casal. En efecte, la poesia de Vicent Andrés Estellés és la mostra més clara de l'interès per la ciutat i *Llibre de meravelles* és, segurement, el gran llibre sobre València.

Però és *Llibre de meravelles* un poemari urbà? La resposta a aquesta pregunta es lliga indissolublement al tipus de ciutat que és València. Si llegim el poemari veurem que els carrers de la capital, els cinemes i els mitjans de transport són elements centrals de l'obra estellesiana. Però si anem més enllà, observarem que *Llibre de meravelles* també conté un gran cabal d'imatges poètiques sobre els carros que arriben de l'horta, els trens que creuen els camps, l'olor del fem dels estables i el món agrícola que envolta, o envoltava, la ciutat de València.

Ara que el monstre de la depredació urbanística ha fet desaparèixer la major part de les fanecades d'horta que rodejaven València i que la simbiosi entre el camp i la ciutat corre un perill més que real paga la pena recordar que el gran escriptor sobre el Cap i Casal és també el gran escriptor sobre l'horta.

La memòria de l'horta

Poemes com "Cremava el cel com una vinya", "Temps" o el magne "Cant de Vicent", de *Llibre de meravelles*, recullen, amb una sincera honestedat, els vincles entre l'horta i la ciutat en una sèrie d'escenes que relliguen dos mons que ens hem entestat a entendre com antagònics. Si retornem als versos de "Cremava el cel com una vinya" la realitat periurbana de la ciutat de València es retrata amb excel·lència i claredat:

*Aquell pas a nivell del camí de Madrid,
on hi havia un solar de blocs de pedra i
l'herba.*

*Més endavant, Patraix, aquell trenet
alegre*

*que creuava xiulant uns arrossars atònits.
Residus d'alqueries, les dones que cosien
a la porta de casa, la blanor de la pols.
També hi havia els carros dels gitanos,
uns focs.*

No sé per on hi havia un camí de moreres.

El mapa sentimental d'un poeta de l'horta

Irene Mira-Navarro,
Universitat d'Alacant

Els arrossars, les cases de camp i les moreres són només alguns dels exemples del món rural que Estellés fixà en la seua poesia. No obstant això, cal tenir present que el lloc des d'on s'enuncia la poesia estellesiana és, generalment, la ciutat. Des d'allà, la veu poètica mai no deixà de mirar atentament el món rural d'on provenia i que, malgrat tot, encara convivía amb els afores de la ciutat. En conseqüència, la posició d'observador del poeta el portà a escriure versos bellíssims sobre la seua mirada de l'horta des de la ciutat estant. Aquesta mirada amerada de malenconia de qui observa allò que estima és una de les maneres de fer poesia que Estellés explora amb profunditat en el poema "Cant de Vicent". Poemes com aquest, com també ocorre en "Educament, Misser Mascó, 17" publicat en *L'inventari clement de Gandia*, la veu poètica reconstrueix tot un món que és vist des de la llunyania però que se sent proper. En concret, "Cant de Vicent" expressa la dificultat de fer un cant a València mentre, paradoxalment, elabora aquest cant, tal com apareix als primers versos:

Pense que ha arribat l'hora del teu cant a València.

Temies el moment. Confessa-t'ho: temies.

Temies el moment del teu cant a València.

El cant que llavors escriu el poeta en aquesta composició, efectivament, parla de la ciutat de València com un indret ancorat en un medi natural que l'envolta, com són el poble i l'horta d'Alboraia i el que fins finals del segle XIX havia estat poble, Benimaclet. La veu poètica incorpora al poema l'estampa dels carros carregats que hi arriben procedents de l'horta i evidencia la vinculació horta-ciutat perquè València és un espai urbà que no es pot entendre si no és tenint en compte el seu arrelament als espais d'horta que l'acompanyen.

A més, cal no perdre de vista que Vicent Andrés Estellés confecciona una sèrie d'imatges poètiques que, com fotogrames d'un film o fotografies d'un àlbum, reconstrueixen espais recordats o evocats dins dels poemes. En aquest sentit, l'espai agrícola és, com hem vist, un dels grans espais convocats pel poeta perquè és el lloc on el poeta visqué la infantesa i l'adolescència i, per tant, esdevé un dels espais constitutius de la seua biografia, com el mateix poeta afirmà en la prosa memorialística *Tractat de les maduixes*:

*[...] he d'afegir que el món de
l'horta va estar present i operant en
mi, àdhuc literàriament, des de molt
enjorn, i que reconec públicament
que és molt el que li dec. Encara ara,
arribat a la qualitat d'adult, enyore
totes aquelles coses definitivament
perdudes, sendes, caminois, i més
encara: pobles que vaig conèixer, a
penes, en aquella edat, parents. Tot
això, de vegades, ho he intentat de
reviure, més intensament que en altres
papers, a les pàgines del meu El gran
foc dels garbons.*

Així doncs, són moltes les referències als camps d'Alboraia i de Benimaclet, les al·lusions a Paterna, a Godella, a Borbotó, a Benifaraig, a Carpesa o els records poetitzats de la séquia de Tormos i la de Montcada, entre moltes altres, com a indrets del mapa sentimental d'un poeta de l'horta. Tot acompanyant els topònims de la comarca, Estellés també encapsula en els versos una sèrie d'escenes que ens parlen directament del mode de vida dels llauradors de llavors. Són diverses les ocasions en què l'arros protagonitza els records culinàries en què aquest va acompanyat d'un tel de ceba, en què es converteix en l'exquisidesa de l'arros amb bledes o en què es canta la solidesa del pa d'horta. De la mateixa manera, el retrat del món de la infantesa també protegeix de l'oblit hàbits i tradicions que conformen el quadre de costums de temps enllà, com ara la cria de cucs de seda, el joc de mort i pam, l'encesa de minetes la nit de Tots Sants o el fet d'asseure's a la porta d'una casa amb corral i llimera. Poemes com «Temps» evoquen aquesta vida de la infantesa innocent als voltants de Burjassot durant els dies previs a l'esclat de la guerra: *nits de l'horta, les nits, el camí de Godella, l'Alqueria del Pi, una guitarra amarga, amarga, amarga, amarga, didals d'aigua d'aljub, didals d'aigua profunda, la guitarra profunda, darrere de la murta sonava la guitarra, mossegaven els cucs les fulles de morera, nadàveu en la séquia de Tormos i després dansàveu damunt l'herba, grotescament dansàveu, batallons de dacsars arribaven al poble amb les fulles verdíssimes, després aquell diumenge va començar la guerra, i va arribar la guerra plena de camions, pistoles i banderes,*

Més que un espai: la vida

Les imatges del món rural, però, no se circumscriuen a *Llibre de Meravelles*, sinó que podríem dir que són una pre-

Frigiliana

sència constant en bona part de les obres de l'autor de Burjassot, especialment, en aquelles que van ser escrites entre els anys 50 i 60. L'univers de poemaris com els ja esmentats *L'inventari clement de Gandia*, *El gran foc dels garbons* o els anteriors *La clau que obri tots els panys* i *El primer llibre de les èglogues* està constituït per un reguitzell inacabable de reflexions sobre l'omnipresència de l'horta. Aquesta no es presenta com un simple espai dels records amables del passat sinó com una màcula en el caràcter poètic de l'escriptor, marcat per la nostàlgia, per l'estima malenconiosa i pel respecte a un món que concep en una dualitat complexa que es mou entre la llunyania i la proximitat, com el poeta relata en *Tractat de les maduixes*:

I sempre em sent, una mica, com desterrat, com escopinat, com no estimat, a la comunitat de la meua mateixa família, com no comprés per ella, i sempre nostàlgic, terriblement nostàlgic, de les seues coses. El meu pare, al meu costat, semblava conscient d'aquella condició de desterrats que ell i jo teníem. Ell anava, cada capaltard, a collir brossa pels marges: un «grapaet» de brossa, per als conills.

Per tant, l'ombra de l'horta és per al poeta una acompanyant constant, tal com ho expressa en aquests versos d'*El primer llibre de les èglogues*:

la humida tristesa entranyable de l'horta...

L'horta que no se veu, que se sap, que se sent, callada, a les espatles, amb les cases atònites, amb els verdors atònits —i un alfals, expectant.

Tot l'univers convocat amb l'horta és, per al poeta, la certificació d'un mode de vida que concep en vies de desaparició però al qual se sent lligat indefectiblement. Estimat i dolgut, el món rural de l'horta i els seus pobladors transiten amb força pels versos estellesians amb una figura d'especial transcendència: la figura paterna.

Els orígens rurals de la família del poeta tenen l'ascendent en la branca del pare, de qui el poeta hereta una enyorança amarga per la terra i on el poeta troba un lligam directe amb el món agrícola. El poeta recorda així els orígens familiars:

El meu pare era «de l'horta». Mai no he sabut aclarir si la barraca on va nàixer, i que, temps enllà, per una evolució bàrbara i natural, es convertiria en una modesta alqueria, pertanyia al terme municipal de València o a què collons. Treballava de forner. Abans havia estat aprenent de mecànic i quatre o cinc coses més.

La figura del pare és simbolitzada en la poesia estellesiana amb el so dels grills, aquells animalons que quedaven atrapats dins dels sacs d'herba dels marges que el pare collia per a alimentar els conills de casa. El so dels grills, com la humida tristesa de l'horta, s'enganxa a la memòria del pare i a l'origen de l'escriptura, tal com il·lustren els versos de *La clau que obri tots els panys*:

I mon pare venia amb un saquet de brossa que agafava a grapats dels marges pels conills i de vegades duia, sense saber-ho, grills, el grills entre la brossa, i a mitjanit, quan érem tots al llit, començaven a cridar i cridar, a plànyer-se'n, potser, a sentir-se petits, molt més petits encara, i abandonats, i sols, lluny dels camps, lluny dels marges, com jo lluny del meu poble. Mon pare no volia que matàssem els grills. Mai no en va matar cap. Mai no n'he matat cap. Potser ara comprenc per què tot fou així. Els grills que no he matat, però que ja s'han mort, potser ara se'm tornen paraules,

Al cap i a la fi, l'horta i el seu món de séquies i camins, d'aigua i d'alqueries, de cavallons i cultius, són, en realitat, un dels grans motors que activa l'escriptura de Vicent Andrés Estellés. Tal com reflecteixen els seus textos, tots aquests indrets agrícoles són molt més que espais i representen l'activació del record i del mapa sentimental del poeta. La vinculació d'aquest indret amb la memòria personal, però, sobretot, amb la memòria col·lectiva d'una comunitat a la qual se sentia lligat, esdevé la força per rescatar de l'oblit el testimoni d'un mode de vida lligat al treball al camp digne de ser preservat ●

Obres citades

- ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent (2013). *Animal de records*. Bromera.
- ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent (2014). Llibre de meravelles, dins *Vicent Andrés Estellés. Obra completa II*. Tres i Quatre.
- ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent (2014). *La clau que obri tots els panys*, dins *Vicent Andrés Estellés. Obra completa I*. Tres i Quatre.
- ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent (2015). *El primer llibre de les èglogues*, dins *Vicent Andrés Estellés. Obra completa II*. Tres i Quatre.
- ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent (2015). *L'inventari clement de Gandia*, dins *Vicent Andrés Estellés. Obra completa II*. Tres i Quatre.

Quan llegim el conjunt de sainets que presenta la literatura enguerina crida l'atenció la quantitat de fraseologismes que utilitzaven els autors. Dins de l'escenari costumista, aquestes expressions transmeten una manera de parlar autèntica i que mostra perfectament la barreja lingüística entre el valencià, el castellà i l'aragonés. Així, aquesta combinació esdevé, sense dubte, una font de riquesa lingüística que forma part essencial del patrimoni immaterial d'Énguera: la seua parla. Dins el gruix d'unitats fraseològiques, destaca la quantitat de locucions comparatives emprades per a emfatitzar o intensificar situacions, qualitats o característiques d'alguna persona o cosa des de l'humor i l'exageració. Molts fraseologismes es poden trobar als sainets enguerins, alguns d'aquests exemples són els següents:

Arrupirse como una pansa *loc. verb. cat.-val.* arropir-se *v. pron.* DNV: Replegar-se, una persona o un animal, sobre ell mateix, contraent els músculs, doblegant els genolls. Vocabulari de Gulsoy p.90: arrupir *v. tr* *contraer los músculos, apretar*. Diccionari de fraseologia de Martí Mestre p. 1135 *tindre el cor més arrupit que una pansa* en sentit d'angoixa o turment. Sin. arronsar-se com un cuc o arrufar-se com un pollet (Dic. M. Teresa Espinal p.195). Expressió treta del sàinet *Pa sàinetes Engra u aquí no ha pasau ná*, Jaime Barberán (1951).

Cascar más que las granotas en el mes d'agosto *loc. verb. cast. i val.* Parlar molt, de manera continuada o constant. *Cascar* *v. cast. col.* *charlar*; *Granotas* calc del val.-cat. Refereix a algú que parla sense parar, fet que es compara amb el constant soroll que fan les granotes, especialment a l'estiu. Diccionari de Gulsoy p. 146: *cascar* *v. intr.* *Hablar mucho y con pesadez y fastidiar* (uso general). Sin. xerraire como una cotorra, xerraire com un lloro (Dic. M. Teresa Espinal p. 195). Expressió treta del sàinet *La Marfega de Palloques*, autor anònim (1977).

Como piejos en costura *loc. adj. cast.* Situació en la qual hi ha moltes persones en un espai reduït amb dificultat de moviment, fa referència a la forma en què els polls s'aglomeren en els plecs de la roba per a refugiar-se. Cast. vulg. *piojo*. Diccionari de Gulsoy p. 365 *piejo m.* *Piojo* (Eng, Anna, Chella, Bolb, Quesa) *vivir como piejo en costura* *loc. verb.* *Vivir muy apretado* (Eng). Expressió treta del sàinet *Y el del Oliii!*, Mª Amparo Garrigós (2012).

Unitats fraseològiques comparatives en els sainets d'Énguera

Andrea Barberán Rodríguez

Correr como un gambo *loc. verb. cast. val.-cat.* Indica córrer ràpidament, de pressa, amb molta velocitat. DCVB *gambar*: *v. intr.* Caminar fent passes llargues; fer gambades (Empordà, Vallès, Barc.); cast. *andar a zancadas*. Vocabulari de Gulsoy p. 261 *correr como los gambos* *loc. verb.* *Correr muy rápidamente* (Eng, Chella, Bolb). Diccionari de fraseologia de Martí Mestre p. 775 *córrer com un gambo*. *loc. comp. pond. o intens.*, 'córrer molt de pressa'. Sin. córrer com un boig, córrer com un llamp o ràpid com el vent (Dic. M. Teresa Espinal p. 375). Expressió que apareix als sainets *La fiesta de Santa Cruz*, Juan Bautista Sanchis (1890) i *El traile de los botonetes*, de M. Amparo Garrigós (2012).

Costar más el pot q'el ungüento *loc. verb. cat.* Vol dir que l'envàs té més valor que l'ungüent, el contingut que porta dins. Pot esdevé un calc del valencià mentre que *ungüento* és castellà (DCVB ungüent). Sin. costar més el mall que l'enclusa, valer més el farciment que el gall, valer més la salsa que el peix, valer més el suc que la perdiu (Dic. M. Teresa Espinal p. 372). Expressió treta del sàinet *Conversaciones en la porchá*.

Encenderse como los mistos de traca *loc. verb. cast. i cat.* Referit a una persona que s'enfada o es molesta de forma ràpida, que no té paciència o també en el sentit que algú entra en calor per embriagament. Vocabulari de Gulsoy p. 321, *misto m.* *Cerilla. hacerse mistos* *loc. verb.* *Hacerse pedazos* (Quesa, Bic). Diccionari de fraseologia de Martí Mestre p. 1006, encés igual que un misto *loc. comp.* usada per a ponderar l'embriaguesa. Sin. enfilegar-se com una carbassera (encendre's fàcilment) (Dic. M. Teresa Espinal p. 556). Expressió treta del sàinet *El santo de la Ramona* de M. Amparo Garrigós (2012).

Engañarse más la vista q'un escombraor astajo *loc. verb. val.-cat.* Referit a aquell que té problemes de vista i comet equivocacions, remet al fet d'escombrar el camp sense mirament, netejar el camp tallant totes les herbes o vegetació que hi ha. DNV:

escombraor sin. agranaor. DCVB: Utensili format per un drap posat a l'extrem d'un mànec, que serveix per a escombrar el forn (Maestr., Cast., Val., Cullera, Mall.); cast. *barredero*. Vocabulari de Gulsoy p. 231 *escombraor*: *podador. escombra(d)or m.* 1. *Palo largo y delgado con un trapo en la punta que sirve para limpiar las cenizas en el horno (uso general)*. Sin. no veure-hi tres dalt d'un ruc, no veure sol ni lluna o no veure-hi gota (Dic. M. Teresa Espinal p. 303). Expressió treta del sàinet *Nocturno en Zalamera* de Emilio Granero i Pepe Ciges (1973).

Esmirriau como un pajarico *loc. adj. cast. col.* Presentar un aspecte físic desmillorat, prim o escàs. Esmirriau *adj. cast. coloq.* sin. DRAE: flaco, escuchimizado o consumido. Cat. sin. magre, IEC: sec de cara, de poques carns. Vocabulari de Gulsoy p. 236: *esmigráu, grá* (var. *desmigráu*) *adj.* *Demacrado, consumido, enflaquecido* (Anna, Chella, Bolb, Bic). cat.-val. *migrat* 'escàs, mancat del desenrotllament degut'. Diccionari de fraseologia Martí Mestre p. 1146 *comp. pond. o intens.* «m'ha deixat més tieso y mut / quel pardal de Sen Chuan» (Ovara, 1885b: 285). Sin. semblar un gat escorxat o ésser un secall (Dic. M. Teresa Espinal p. 891). Expressió treta del sàinet *La Enramá* de José A. Palop Ibáñez (2011).

Estar más grillá que una creïlla vieja *expr. cast. cat.-val.* Estar sonat, fora de seny, o també estar tarat. El significat de l'expressió completa esdevé una analogia entre una creïlla vella i el fet de perdre el seny pel pas del temps. Cast *grillado* *adj. col.* ús *general Loco, chiflado*. Creïlla: Val. creïlla [kreíʎa]. Vocabulari de Gulsoy p. 183 *creïlla* (Eng), *queraïlla* (Anna), *queradilla* (Chella), *credadilla o queladilla* (Bolb, Nav), *queradilla o quereilla* (Quesa, Bic) *f. Patata, criadilla. es un castellanismo, procedente del cast. dial. criadilla (derivado de criar)*. Diccionari de Fraseologia de Martí Mestre p. 840 *grillar-se*: sin. fugir, anar-se'n, «trastornar-se la ment». Sin. estar tocat del bolet, estar com un llum (Dic. M. Teresa Espinal p. 256). Expressió treta del sàinet *Pa sàinetes Engra u aquí no ha pasau ná*, de Jaime Barberán (1951).

Estar más sordo que un tejo *loc. verb. cast.* Estar completament sord, no sentir res. Vocabulari de Gulsoy p. 460 *tejo m.* *Pedazo de teja, de piedra*

o de metal de forma redondeada que los niños usan en sus juegos (uso general). Sin. més sord que una campana, sord com una tàpia o tenir l'orella dura (Dic. M. Teresa Espinal p. 1273). Expressió treta del sainet *Una Misacantá*, de Jaime Barberán Juan (1956).

Estar más verde que una ceba *loc. verb. cat.* DCVB Esser (una fruita) *verda com una ceba*, o *més verda que ceba*: esser molt verda, estar lluny de la maduresa. «Aquest préssec és verd com una ceba» DNV: *loc. verb.* Ser, algú, immadur o estar poc preparat. Diccionari de fraseologia de Martí Mestre p. 438 més verd que una ceba: *loc. comp. pond.* o intens imatge basada en l'aspecte de la ceba; p. 1131 més verds que els pàmpols d'una figuera. Diccionari de M. Teresa Espinal p. 1363: dit de la fruita que no ha acabat de madurar més verd que una ceba [ésser] molt verd, estar lluny de la maduresa. Expressió treta del sainet *El Asilo*, de José A. Palop Ibáñez (1998).

Estar más viejo que la estoreta de la falla *loc. verb. cast.* Dit d'alguna persona o objecte vell, antiquat o desgastat. Vocabulari de Gulsoy p. 242 estoreta significa *alfombra*. Diccionari de fraseologia Martí Mestre p. 1240: més vell que el ploure (sin.) vell com un carranc (p. 406). Altres sinònims: més vell que anar a peu, més anys que una olivera, més vell que els camins, més vell que l'arna, més vell que la picor (Dic. M. Teresa Espinal p. 1357). Expressió treta del sainet *El traile de los botonetes*, de M. Amparo Garrigós (2012).

Más contento que un chular *loc. verb. Eng.* Expressa felicitat o gran alegria, estar molt content, feliç o animat. Vocabulari de Gulsoy p. 167 *chular v. intr. más contento que un chular loc. adj. y adv. Muy contento (Eng). chullar y chular en Murcia (GSoriano), chular en Orihuela (Guillén).* Sin. alegre com un picarol, content com un gos amb un os, content com unes pasqües, més content que un gínjol (Dic. M. Teresa Espinal p. 357). Expressió enguerina treta de l'oralitat que arreplega Gulsoy al seu vocabulari.

Tener más hambre que Sangonereta *loc. verb. val.* Tindre molta fam, patir fam. Sangonereta, personatge de la novel·la *Cañas y barro* de l'autor valencià Vicente Blasco Ibáñez, va morir d'una fartada de botifarres en oli. També «menjar més

que Sangonereta» o «rebentar com Sangonereta». Sin. tindre una fam de matxo (Diccionari de fraseologia de Martí Mestre p. 687), menjar-se les ungles o badar la boca al vent (Dic. M. Teresa Espinal p. 676). Expressió treta del sainet *El traile de los botonetes*, de M. Amparo Garrigós (2012).

Plorar como una malena *loc. verb. cast i cat.-val.* Plorar amb moltes llàgrimes, plorar molt, de manera exagerada o sense parar. Vocabulari de Gulsoy p. 303: *plorar como una Malena loc. verb. Llorar con mucha aflicción (Eng). Cf. val. Malena, forma popular del nombre Magdalena.* Sin. plorar com un mardà (Diccionari de fraseologia Martí Mestre p. 962), plorar com una Magdalena, plorar a llàgrima viva, esclatar en plors o plorar com un infant (Dic. M. Teresa Espinal p. 1090). Expressió treta del sainet *Pa sainetes Engra u aquí no ha pasau ná*, Jaime Barberán (1951).

Ser como una pometa encaramelá *loc. verb.* Estar arreglat, presentar una bona vestimenta, metàfora d'estar polít, elegant, tindre lluentor com les pomes. Gulsoy només arreplega tindre dos pometas por galtes (Granero-Ciges, *Los avios de las danzas*, Eng., 1961, 84). Mateix significat que Martí Mestre: ésser com una poma p. 1252: tindre la cara colorada i rodona.

Ser más borde que la grama *loc. verb. cast.* Dit d'una persona antipàtica, malintencionada, amb un caràcter asper. Diccionari de fraseologia Martí Mestre, p. 834: més bruto que una grama. *loc. comp.* usada per a ponderar la brutalitat. Té el seu origen en les males herbes, Gulsoy, 270: grama f. Malas hierbas (Chella). «Tengo el bancal de la Pareta atacónau de grama». Expressió treta del sainet *El ball de Parra*, de Emilio Granero i José Ciges (1949).

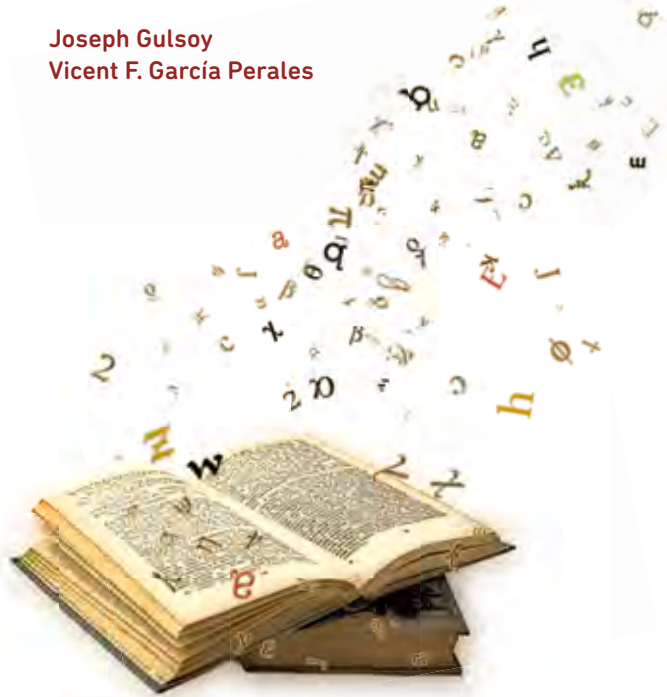
Ser más gandul que una manta *loc. verb.* Dita que refereix a una persona mandrosa, que no fa res. DNV:

ANTOLOGÍA DE LA LITERATURA ENGUERINA

ANEXO DEL VOCABULARIO DE ENGUERA Y DE LA CANAL DE NAVARRÉS

Joseph Gulsoy

Vicent F. García Perales

Malfaener, gandul. *Li agrada molt fer el manta.* M. Teresa Espinal p. 719: ésser un manta, no fer gens de feina, ésser un gandul. El teu germà és un manta: no treballa, no estudia, no fa res. A veure quan s'espavila una mica. També s'usa amb la forma ésser molt manta. Expressió treta del sainet *El ball de Parra*, de Emilio Granero i José Ciges (1949).

Ser como un burro de carga *loc. verb. cast.* Ser una persona amb moltes responsabilitats, carregar amb molt de pes i de treball. Diccionari de fraseologia de Martí Mestre p. 262: anar carregat com burro algepser, també fet un burro de forner. DCVB «anar carregat com un burro. El sub. burro es fa servir fig. per a designar persones o coses que van carregades o fan treballs feixucs».

Reventar como una botifarra *loc. verb. cast. i cat.* Esclatar amb força després d'una gran quantitat de menjar. Diccionari de fraseologia de Martí Mestre p. 234 replé com la botifarra. DNV: botifarra [*col·loq.*] Persona grossa. DCVB: menjar massa. Expressió treta del sainet *El traile de los botonetes*, de M. Amparo Garrigós (2012).

Tener la cara más dura que el portland *loc. verb. cast.* Actuar amb desvergony-

yiment o sense escrúpols per obtenir algun benefici propi sense tindre en compte a la resta. Sin.: tindre més cara que esquena o tindre molt de morro. Diccionari de fraseologia Martí Mestre p. 395 tindre la cara rasa loc. v. ser un desvergonyit, un insolent.

En suma, les expressions analitzades evidencien la coexistència del castellà xurro i del català dins la parla enguerina com a resultat d'un llarg procés de contacte lingüístic en la seua formació. Particularment, es pot apreciar el lèxic català en mots com «granotas», «botifarra», «pometa», «pot», «creïlla» o «pansa» de manera que aquests elements lingüístics configuren la identitat lingüística local, tal com ocorre a la resta de la Canal de Navarrés. En defini-

tiva, la fraseologia enguerina evidencia el caràcter híbrid i singular del parlar local i esdevé així una font d'estudi valuosa per a la dialectologia ●

Bibliografia

ALCOVER, ANTONI M., MOLL, FRANCESC DE B. (1930-1962): Diccionari català-valencià-balear (DCVB), Palma: Editorial Moll. Recuperat de <https://dcvb.iec.cat/> [Última data de consulta: 3 d'octubre de 2025].

ESPINAL, M. T. & Universitat Autònoma de Barcelona, ed. (2004). *Diccionari de sinònims de frases fetes*. Universitat Autònoma de Barcelona.

GULSOY, J., BARBERÁN JUAN, J., GARCÍA PERALES, V. F., SÁEZ, E.& Acadèmia Valenciana de la Llengua, entitat editora. (2024). *El «Vocabulario*

de Enguera y de la Canal de Navarrés» : els parlars d'Énguera, Anna, Xella, Bolbait, Navarrés, Quesa i Bicorb. Academia Valenciana de la Llengua.

GULSOY, J., GARCÍA PERALES, V. F. (2023). *Antología de la literatura enguerina anexo del vocabulario de Enguera y de la Canal de Navarrés*. Anexo del vocabulario de Enguera y de la Canal de Navarrés.

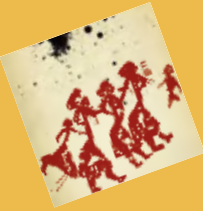
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. (2007). DICCIONARI DE LA LLENGUA CATALANA (DIEC), Barcelona: IEC Recuperat de: <https://dlc.iec.cat/> [Última data de consulta: 3 d'octubre de 2025].

MARTÍ MESTRE, J. & Universitat de València, ed. (2017). *Diccionari de fraseologia : (segles XVII-XXI)*. Universitat de València.

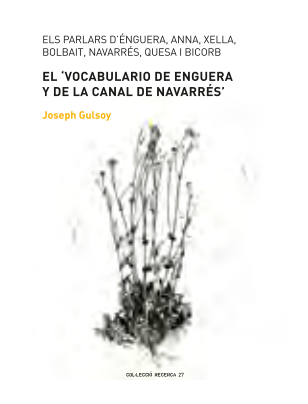
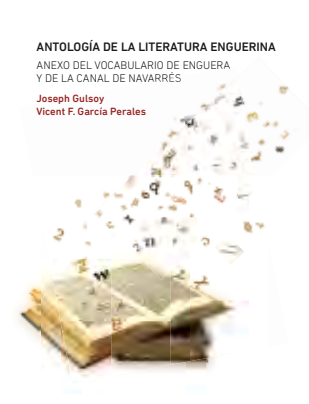

20

ietec

instituto de estudios territoriales el caroig

Alcanzar un grado de cohesión territorial adecuado para garantizar el bienestar de la población del medio rural, independientemente de su lugar de residencia, es uno de los grandes desafíos de nuestro país. También lo es trabajar a favor del desarrollo territorial equitativo para lograr un medio rural próspero y con oportunidades para todas las personas, de manera integral y acorde con la idiosincrasia de cada territorio de forma sostenible social, ambiental y económicamente.

La ausencia de políticas específicas y coordinadas para abordar el problema de la vivienda en el medio rural refleja una desconexión entre las necesidades reales de los territorios y las estrategias que se implementan desde las administraciones. Reconocer esta situación y actuar con determinación es clave para garantizar un futuro sostenible para los entornos rurales.

No cabe duda de que el desafío para alcanzar la cohesión territorial tiene mucho que ver con las políticas que impulsan la distribución de la población por toda la geografía del Estado. Las tensiones generadas por el desequilibrio demográfico y la injusticia espacial que han afectado en las últimas décadas al medio rural han tenido un efecto negativo en la calidad de vida de las personas que viven en él.

Por otra parte, los problemas de las ciudades no son solo de las ciudades, sino de toda la ciudadanía, los problemas de los pueblos, no lo son sólo de los pueblos. En COCEDER, con origen, implantación y foco en el medio rural, abogamos por una mirada sistémica, que aúne lo urbano y lo rural, no para dar solución a los problemas rurales, sino para construir y alcanzar una cohesión territorial que facilite el bienestar de las personas.

Desde este enfoque, que evita la dicotomía entre lo rural y lo urbano, e invita al diálogo entre ambas realidades, destacamos que hay problemáticas que afectan de manera distinta a un medio que, a otro. Es crucial conocer en detalle estas diferencias, para que no se excluya al medio rural de los procesos que generan conocimiento y soluciones consensuadas.

Las administraciones públicas no cumplen con el artículo 47 de la Constitución Española “Todos los españoles tienen derecho a disfrutar de una vivienda digna y adecuada. Los poderes públicos promoverán las condiciones necesarias y establecerán las normas pertinentes para hacer efectivo este derecho, regulando la utilización del suelo de acuerdo con el interés general para impedir la especulación...”

El acceso a la vivienda sin duda es uno de los principales desafíos para el sostenimiento de unos niveles mínimos de bienestar para las personas. Con algunas especificidades del medio rural, como una

Manifiesto. Por una vivienda digna en el medio rural

clara falta de prioridad a un problema que afecta de manera estructural al desarrollo de los pueblos, sin vivienda disponible, resulta inviable atraer y fijar población, perpetuando la despoblación y limitando cualquier posibilidad de revitalización socioeconómica.

Todas las cuestiones relacionadas con el desafío demográfico de nuestro país (vivienda, movilidad, fiscalidad, servicios básicos o empleo) tienen su complejidad y dificultad que, insistimos, debemos tratar de una manera sistémica. La vivienda cobra un cariz especial por ser la piedra angular sobre la que pivotan cuestiones fundamentales como el desarrollo de una vida personal y/o familiar plena, el deterioro de las comunidades y sus relaciones, la pérdida de servicios básicos: educación, sanidad, transporte, las dificultades en la cobertura de puestos de trabajo y sus consecuencias o la escasez de infraestructuras de movilidad.

Dada la relevancia del problema es importante entrar en detalle, analizando en profundidad y objetivamente los datos y la información. Deben ser los estudios quienes guíen las políticas e iniciativas de todas las administraciones y sectores de la sociedad.

Por ello consideramos imprescindible

- **Conocer en profundidad la situación actual de la vivienda en el medio rural:** necesitamos disponer de análisis que permitan tener un conocimiento detallado de la situación con mecanismos de verificación y contraste de datos.

Sin información específica del medio rural no hay políticas adecuadas.

- **Implementar políticas que promuevan un desarrollo de la vivienda equilibrado:** Poner en marcha iniciativas que promuevan un desarrollo equilibrado de viviendas según su uso (vivienda social, rehabilitación para alquiler de larga duración, rehabilitación para segunda residencia, vivienda pública o cooperativas), apostando por soluciones de inversión adecuadas para viviendas dignas (apartamentos, rehabilitaciones clave en construcciones existentes, adecuaciones,

mejoras energéticas, de accesibilidad o de uso). Abogando por una legislación que se adapte al medio rural y no al revés. Apoyando a las administraciones locales para que pongan en marcha políticas de fomento de la rehabilitación, y el alquiler.

Sin políticas equilibradas se generan privilegios. El impulso demográfico en el medio rural necesita políticas claras que prioricen la vivienda.

- **Dar respuesta a las necesidades y expectativas de vivienda de las personas interesadas en establecerse y quedarse en el medio rural:**

Innovar en base a la experiencia: viviendas de aterrizaje, *colivings*, cesión para emprendimientos, *aparcería-masovería*. Es imprescindible, adecuar las viviendas a las condiciones de habitabilidad y confort y a los tamaños de familia actuales, abriendo la puerta a la segmentación de los inmuebles para que alberguen varias viviendas acordes al patrimonio y cultura de cada territorio, a través de la rehabilitación (energética, de accesibilidad y adecuación), respondiendo a las necesidades de las personas. Es importante abrir el debate sobre las posibilidades reales de la soberanía en la construcción de las propias viviendas.

Una vivienda digna es la puerta de acceso para una ciudadanía de pleno derecho.

- **Poner en valor el impacto positivo de habitar de forma continuada en los territorios.** El que todas las viviendas estén habitadas mejora de forma exponencial a los territorios generando beneficios sociales, culturales o económicos. Facilita que la vivienda albergue un proyecto de vida sostenible. Realizar campañas de sensibilización con una visión positiva y realista del medio rural.

Habitar de forma continuada revitaliza el territorio.

- **Dar respuesta a las necesidades y expectativas de las personas propietarias orientadas al alquiler a largo plazo:** ofreciendo servicios de intermediación para todos los trámites asociados, facilitar el acceso a seguros de impagos o llevar a cabo acompañamientos en lo que tiene que ver con todos los procesos pre y post alquiler, usar la legislación de manera creativa para llegar a soluciones ad hoc. Evitando el deterioro de las viviendas, la pérdida de patrimonio residencial y generando un recurso económico adicional.

Las personas propietarias son parte de la solución.

- **Promover proyectos desde el territorio y para el territorio.** La sociedad rural tiene un papel fundamental en la búsqueda de soluciones para sus territorios. Se debe apoyar y potenciar las iniciativas, con implantación y conocimiento profundo del territorio, que aporten soluciones en materia de vivienda.

Desde el territorio por el territorio.

- **El tercer sector como agente de cambio.** Desde las entidades de cada territorio se debe favorecer los procesos de acogida, fijación de población y el sostenimiento de los proyectos de vida rurales.

El tercer sector que habita el medio rural es clave para el progreso de los territorios.

- **Hacemos un llamamiento a la acción.** Para que las propuestas pasen del papel a los hechos y se conviertan en realidad, desde COCEDER y todos sus Centros de Desarrollo Rural, exigimos mayor implicación de TODOS los agentes sociales, principalmente de la clase política y de las administraciones, en todos sus niveles.

El mundo rural debe dejar de ser el territorio de sacrificio, para seguir siendo el espacio de oportunidades para las personas del territorio. Es imprescindible empezar a hablar de las realidades que habitan los territorios rurales, e incluir a las comunidades locales en la toma de decisiones.

Exigimos estudios que nos permitan elaborar estadísticas y analizar cuál es el calibre de las diversas problemáticas que afectan al medio rural. Y solo una vez seamos conscientes de hasta dónde llegan todos y cada uno de los problemas, y más concretamente el de la vivienda, que es el que nos ocupa, seremos capaces de aplicar políticas y crear leyes que trabajen de manera efectiva para llegar a una solución, que no solo intentará resolver los problemas del medio rural, sino que ayudará también a generar una alternativa de vida digna a las personas que viven en las ciudades.

Necesitamos pueblos con casas habitables, no con casas caídas. Necesitamos pueblos con casas llenas, no con casas vacías. Necesitamos pueblos con casas alquiladas durante todo el año, no solo los fines de semana o en verano. Necesitamos un territorio habitado y pueblos con vida.

Cinque Terre

Exigimos infraestructuras y servicios que garanticen que esa vida, sea digna. Las zonas rurales son una buena alternativa para que las personas desarrollen su proyecto de vida, siempre que sea en igualdad de derechos que las ciudades. La España rural no puede seguir sufriendo las políticas públicas que, durante tantos años, por acción u omisión, la han vaciado y que ahora la quieren expoliar.

**Desde el territorio y por el territorio
Exigimos políticas claras que
prioricen la vivienda para el impulso
demográfico en el medio rural •**

Firma el manifiesto:
<https://www.coceder.org/comunicaciones/manifiesto>

¿Dónde puedes encontrar nuestras publicaciones?

PAPELERÍA

C/ Dr. Albiñana, 26
46810 ENGUERA
669 807 788

PAPER PLEGAT
INDÚSTRIA GRÀFICA-IMPREMTA

Pol. Industrial «La Vila», C/ La Vall d'Albaida, 3
46819 Novetlè • Teléfono 962 280 127
pedidos@paperplegat.com

La Rocha
hotel de montaña
c/ La Paz, 25 · Quesa

Centro de interpretación del Patrimonio
C/ San Roque 11 · BICORP

BIBLIOTECA MUNICIPAL

Santa Cecilia, 17 • **BOLBAITE**

LLIBRERIA · PAPERERIA · ESPORTS

Avda. Blasco Ibáñez, 25 · Teléfono 96 224 01 25
46650 CANALS (Valencia)

LOURDES ORQUÍN VERA (XÀTIVA, 1958)

Lourdes Orquín Vera (1958), nacida en Xàtiva (Valencia), actualmente vive en Quesa. Soy una artista visual, polifacética, que busca capturar la belleza poética en mis obras, trabajando con pasión y alma. Utilizo diversos soportes y técnicas para crear obras emotivas y significativas. Desde pequeña me interesé por el mundo del arte, del color, la forma, la creatividad en la persona, el arte en la educación.

Estudié Psicología, mas por motivos familiares empecé a currar y entré en el mundo de la hostelería. Me hice chef profesional, realizando estudios de cocina en la Escuela de Hostelería en Costa de Azahar en Castellón, trabajando hasta mi jubilación como jefa de cocina por diversas partes de España (Menorca, Barcelona, Tarragona, Madrid, Alicante, València...). Esta faceta laboral me enriqueció como persona creativa y llevaba paralelamente mi carrera en el mundo artístico.

Pertenezco desde hace 36 años a la Asociación de pintores de Xàtiva. He realizado exposiciones colectivas desde entonces en la Casa la Cultura de Xàtiva y en Canals. Llevo 35 años dando clases a niños-as de primaria, tanto clases particulares como en extraescolares en diversos colegios.

He realizado talleres sobre *Creatividad*; colaboraciones con arte sostenible y performance en seminarios de Biodanza en Segart (Valencia), con grupos de 22 personas. Talleres sobre *creatividad* a docentes; Performance *Todo sobre la creatividad, Toda persona es creativa*. Talleres a cocineros profesionales: *Creatividad en la cocina*. Soy creadora del proyecto *Creart* con el apoyo del Ayuntamiento de Quesa. Actualmente he hecho colaboraciones en el AFA del colegio Manuel Núñez en Madrid y en el de Manzanares el Real.

He estado pintando en el 2024 el patio del colegio Luis Vives en Quesa con el apoyo del director.

OBRA

Pág. 1: *Mural del pasaje El Cantón*, técnicas diversas.

Pág. 7: *Bicicletas*, acrílico, 140cm×90cm

Pág. 8: *Venecia*, acrílico, 100cm×60cm

Pág. 13: *Mujer bebiendo*, acrílico sobre madera, 120cm×120cm

Pág. 17: *Frigiliana*, acrílico, 90cm×120cm

Pág. 22: *Cinque Terre*, acrílico, 60cm×90cm

Los objetivos y finalidades del IETEC son:

1. El análisis de la problemática territorial, ecosocial, cultural, patrimonial, etc. de El Caroig y la propuesta de posibles soluciones.

2. La defensa del patrimonio natural, cultural, lingüístico, histórico y artístico de este territorio, fomentando su catalogación, conservación y divulgación.

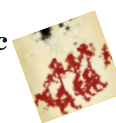
3. Promover estudios e investigaciones científicas de interés y calidad para el territorio de El Caroig.

4. Contactar y coordinarse con otras entidades e instituciones así como adoptar las medidas necesarias para colaborar con ellas y promover un desarrollo territorial integral.

5. Sensibilizar a los poderes públicos, a las entidades ciudadanas y a la población en general sobre las necesidades locales, comarcales y territoriales.

6. Potenciar la imagen local y comarcal de este amplio territorio.

ietec

instituto de estudios territoriales el caroig

Eléctricas La Enguerina.

EMPRESA DISTRIBUIDORA DE ENERGÍA ELÉCTRICA

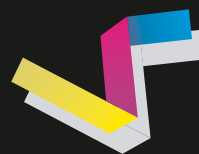
Bajada del Terrero, núm. 8 bajo
46810 **ENGUERA** (Valencia)
Tel. 96 222 45 12

EMPRESA MUNICIPAL
AYUNTAMIENTO
DE ENGUERA

PAPER PLEGAT

INDÚSTRIA GRÀFICA-IMPREMTA

Pol. Industrial «La Vila», C/ La Vall d'Albaida, 3
46819 Novetlè • Teléfono 962 280 127
pedidos@paperplegat.com

CAROIG XÚQUER

Associació de Desenvolupament Sostenible dels Municipis
del Massís del Caroig, Serra Grossa i Riberes del Xúquer

Plaça Manuel Tolsá s/n - 46810 Enguera

Diputació
de València

Per sempre
pobles

“estudiar, proposar i promoure polítiques que afavorisquen el desenvolupament rural i la lluita contra la despoblació”

L'ULLAL
Edicions

Associació de Persones
Adultes Participants
FRANCESC BOSCHIMORATA

